

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і Всієї України,
Предстоятеля Української Православної церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

кафедра психології та соціально-гуманітарних дисциплін

Збірка наукових праць

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
теоретичні та практичні
дослідження**

Хмельницький, 2012

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і Всії України,
Предстоятеля Української Православної церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Збірка наукових праць

Психологія ХХІ століття:
теоретичні та практичні
дослідження

Випуск II

Хмельницький, 2012

Голова редакційної колегії:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук, директор
Хмельницького інституту МАУП.

Редакційна колегія:

Гундерук Л.М., кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
Хмельницького інституту МАУП.

Олійник В.В., кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
Хмельницького інституту МАУП.

Журавська Г.С., викладач кафедри психології та соціально-
гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП.

Психологія ХХІ століття: теоретичні та практичні дослідження /
ХІ МАУП. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2012. – Ч. II. – 80 с.

У пропонованому збірнику публікуються статті викладачів та
студентів інституту, в яких досліджується широке коло
психологічних проблем.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто
цікавиться психологічною наукою.

© Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії
управління персоналом, 2012

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПОТЕНЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ВІДРОДЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОНАРОДНОЇ ІДЕЇ

Історія нашої Батьківщини буває протистояннями, війнами, смутами й кризами. З них останнє чи не найважче, тому що охоплює всі сфери народного життя – господарство, державне управління, науку, культуру, соціальне й духовне життя.

Чи вистойть Україна? Чи зуміє вона гідно відповісти на нові історичні виклики? Багато в чому це залежить від того, наскільки діяльність по підйому, відродженню Батьківщини стане моральним обов'язком кожного громадянина, наскільки ця діяльність буде визнана й об'єднана загальнонаціональною ідеєю державного патріотизму.

У даних тезах термін патріотизм застосовується саме стосовно загальноукраїнського державного патріотизму. Крім нього відомі й патріотизм “малої батьківщини”, а національний патріотизм, найчастіше визначається терміном націоналізм. Кожний з них, безперечно, є об'єктивним історично сформованим феноменом і вимагає самостійного наукового дослідження. У даному дослідженні вони висвітлюються тільки в контексті їхнього взаємозв'язку із загальнонаціональним державним патріотизмом. Саме від розвитку цієї загальнооб'єднуючої форми патріотизму багато в чому залежить сьогодні майбутнє країни.

В останні роки помітно підсилилися дискусії про подальші шляхи розвитку країни, про доцільність або недоцільність повернення до національної політики України, про використання термінів патріотизм і націоналізм. Ліберальна, прозахідно налаштована інтелігенція рекомендує визнати первинність загальнолюдських цінностей, необхідність відмови від захисту національних інтересів натомість економічне й соціальне процвітання, що нібито буде досягнуто за допомогою Заходу. Націоналпатріоти, навпаки, констатують руйнування єдності суспільства, його морального духу, зниження обороноздатності держави, моральну деградацію молоді, різке погіршення життєвих умов, руйнування освітньої системи. На їхню думку, це викликано цілеспрямованою підривною діяльністю зовнішніх і внутрішніх ворогів. При цьому одна сторона відкидає патріотизм із позицій космополітизму, а інша з позицій войовничого націоналізму.

Патріотизм – категорія духовна, моральна й формується у свідомості людей, будучи частиною інтелектуального народного багатства. Разом з тим, філософське осмислення змісту даного терміна на сучасному етапі виглядає явно недостатнім.

Зміни, що відбуваються, в українському суспільстві в останні роки розбудили історичну свідомість народу, змусили багато чого переосмислити

в нашому минулому з позицій наукової об'єктивності. Сьогодні відроджуються моральні цінності, що відкидалися раніше. Різко актуалізується звертання до культурної спадщини українського етносу, досліджуються традиції, звичаї, національна самосвідомість. Основним фактором посилення інтелектуального потенціалу українського народу як і раніше є освітня система. При створенні конструктивних умов педагогічна діяльність може виступити потенційним джерелом відродження патріотичної загальнонародної ідеї.

Вивчення й впровадження в практику методики підготовки молоді до професійної діяльності в умовах поліетнічної української держави, збереження й збагачення величезного досвіду минулого в патріотичному вихованні підростаючого покоління – важливе педагогічне завдання.

Актуальність даної теми визначається також і вимогою посилення національно-регіонального компонента системи освіти. Під національно-регіональним компонентом варто розуміти систему знань про культурні, історичні соціальні цінності, що відбивають менталітет кожного етносу, його самотність.

При акцентуванні уваги тільки на національних особливостях населення конкретного регіону це може привести до посилення міжетнічної роз'єднаності, ускладненню внутрішньополітичної ситуації. Необхідно одночасно розвивати децентрові ідеї державного, суперетнічного українського патріотизму.

Ця проблема залишається дотепер не вирішеною. Назріла серйозна необхідність як у новому теоретичному осмисленні проблеми формування патріотизму, так й у створенні таких педагогічних методик та технологій, які могли б допомогти у вивченні й впровадженні в практику багатого педагогічного досвіду формування державного патріотизму. Із цього видно, що необхідно досліджувати на основі сучасного філософського, соціального, психолого-педагогічного знання проблеми формування патріотичних якостей, а також педагогічної спрямованості, готовності й здатності майбутніх фахівців до проведення цієї діяльності в ході професійної діяльності.

В останні роки, з урахуванням соціально-політичних умов України, що змінилися, студент стає не тільки об'єктом педагогічного впливу, але й суб'єктом пошуку відповідей на складні питання історії й сучасності. Надати допомогу в цьому пошуку може історичний досвід, накопичений попередніми поколіннями.

Отже, в процесі навчання і виховання молоді людини необхідно застосовувати педагогічні моделі, що стануть джерелом відродження патріотичної загальнонародної ідеї і призведуть до наукового розуміння всіх складових патріотизму.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ

Студентський вік є періодом найбільш інтенсивного соціального формування особистості. Це період пошуків самоствердження і самостійності, морального удосконалення і формування соціальної зрілості, розвитку професійного мислення і образу поведінки, тобто період, який суттєво впливає на всі подальші роки життя. Цьому віку властиві не тільки романтичність, активність, творче піднесення, пошук відчуття новизни і нетерпіння до рутини, але й надмірна чутливість, хворобливе самолюбство, підвищена недовірливість та імпульсивність поведінки, максималізм, нестійкість суджень. Цими особливостями не слід ігнорувати, оскільки саме морально-психологічна нестійкість, підвищена емоційна заостреність і динамічність є тим своєрідним підґрунтям, на якому відбувається становлення і самоствердження особистості. У зв'язку з прагненням України ввійти у світове співтовариство створюються як позитивні, так і негативні фактори, які впливають на молоду людину. З одного боку, світове співтовариство об'єднує народи світу, руйнує історичні бар'єри, сприяє загальнолюдській цивілізації, а з іншого - загрожує стиранням етнічної та культурної своєрідності, уніфікацією життя за чужими стандартами. Це призводить до того, що для молоді людини, з одного боку, розширюються можливості особистості в плані культурної ідентифікації, відкрився простір для формування широкого спектру ідей і ціннісних орієнтацій. Разом з тим, є і негативні наслідки, а саме: зросла актуальність потреби у задоволенні роботою, у молоді виявилась досить стійка установка на високооплачувану роботу, важкий матеріальний стан більшості сімей призводить до того, що багато молоді шукає швидких великих заробітків, змінюються моральні цінності, розшарування суспільства за матеріальним становищем; отримання максимальних життєвих благ якомога швидше і без зайвих зусиль.

З реальної соціально-економічної ситуації, що склалася на даний час в Україні, впливає адекватне соціальне замовлення закладам освіти, яке виявляється в необхідності формування й розвитку творчої особистості студента як активного громадянина своєї держави. Головне завдання вузівського викладача – розкриття особи що вчиться – вирішується в ході його спілкування із студентом. Тому в поняття “Професійний педагог ” входить не лише знання конкретного предмету, але і педагогічна майстерність, тобто уміння збудувати виклад, увійти до контакту із студентом, зацікавити його, виховати потрібні якості, перетворити студента з об'єкту навчання в суб'єкт учення.

Основні форми педагогічної діяльності протікають в умовах спілкування. Вміст спілкування складає обмін інформацією, але цим спілкування не вичерпується. Найважливішою стороною спілкування є прагнення зберегти подобу однієї людини в іншому, транслювати себе в іншого через спільну діяльність. Це вже особове спілкування. Люди, що спілкуються, прагнуть поділитися своїм буттям з іншими, обговорити якісь події, обоє сторони, що хвилює. Це - особова взаємодія в спільній діяльності викладача і студента. У цьому сенсі спілкування виступає як найважливіший інструмент вирішення учбово-виховних завдань [1].

Спілкування виступає в трьох аспектах [5]:

- як засіб вирішення учбових завдань;
- як система соціально-психологічного забезпечення виховного процесу;
- як спосіб організації взаємин викладачів і студентів, в якому поєднуються навчання і виховання;
- як процес виховання особи і творчої індивідуальності.

Дослідження проблем комунікації в навчальному процесі дають можливість виділити наступну структуру педагогічного спілкування, органічно пов'язану з творчою роботою викладача.

Етапи педагогічного спілкування [8]:

1. Прогностичний етап: в процесі моделювання педагогом спілкування з групою, потоком в процесі підготовки до педагогічної діяльності здійснюється планування комунікативної структури майбутньої діяльності відповідно:

- педагогічним цілям і завданням;
- загальній педагогічній і етично-психологічній ситуації в аудиторії;
- творчій індивідуальності самого педагога;
- індивідуальним особливостям студентів;
- пропонованій системі методів навчання і виховання.

2. Початковий період спілкування: організація безпосереднього спілкування з аудиторією, групою. Найважливішими елементами цього етапу є:

- конкретизація спланованої моделі спілкування;
- уточнення умов і структури майбутнього спілкування;
- здійснення початкової стадії безпосереднього спілкування.

3. Управління спілкуванням в педагогічному процесі, що розвивається. Окрім дидактичних і методичних вимог до лекції, існує ряд соціально-психологічних вимог до неї:

- становлення психологічного контакту з групою для передачі інформації і її особового сприйняття студентами;
- розробка психологічно обґрунтованої партитури лекції;
- створення обстановки колективного пошуку і спільних роздумів;
- управління пізнавальною діяльністю студентів;
- єдність ділового і особового аспектів;

- цілісна, педагогічно доцільна система взаємин педагога і студентів.

4. Аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання спілкування в майбутній діяльності.

Багато що у педагогічному спілкуванні залежить від особових здібностей викладача, його педагогічної інтуїції [2]. Але навіть володіючи викладацьким талантом, потрібно обов'язково вчитися педагогічному спілкуванню. Це дозволить викладачеві рефлексувати, а значить – аналізувати свої дії, розуміти студентів, встановлювати з ними контакт, адекватно реагувати на їх дії.

Добре відомо, що відношення до викладача студент переносить на предмет, що вивчається. При цьому реноме педагога, що склалося, зростає украй повільно, роками, хоча втратити його можна за один семестр. Ось чому украй поважно для викладача його педагогічна культура, конструктивні, організаторські і комунікативні уміння. Встановлено, що у професорів і доцентів найбільш сформовані конструктивні навички (планування і композиція матеріалу, постановка завдань), частково організаторські. З комунікативними – гірше (діють поведінкові стереотипи). Асистенти в меншій мірі володіють конструктивними і організаторськими вміннями (скажімо, не завжди можуть організувати самостійну роботу студентів); та зате адекватніше сприймають студентську аудиторію: починається менша вікова дистанція.

Людині властиве прагнення до неформального спілкування, наповненого особовим сенсом. Воно не завжди удається – багато що залежить тут від бажання зрозуміти партнера, концентруватися на ньому, а також від техніки спілкування (прийомів встановлення контакту, комунікативних умінь).

Важливу роль в процесі спілкування грає установка [4] – програма поведінки особи, готовність діяти певним чином у відповідь на ситуацію. Викладач по відношенню до студентів, по певних рисах їх вдачі, по зовнішніх ознаках виробляє такого роду установки і потім нерідко “дозволяє собі діяти” відповідно до них (інколи – стереотипно, наполегливо не вважаючи потрібним коректувати їх при зміні поведінки і дій студента і навіть при виявленні помилковості думки про нього). Установка викладача по відношенню до студента може бути негативною і позитивною.

В разі негативної установки (по відношенню до слабого студента) йому дається менше часу на відповідь (“все одно не відповідь”); при невірній спрямованості відповіді питання не повторюється і не уточнюється (“все одно не зрозуміє”); не дається і якого-небудь орієнтування. Викладач частіше лає студента за неправильну відповідь, чим хвалить за правильний; слабкому студенту приділяється значно менше уваги на заняттях.

В разі позитивної установки (по відношенню до сильного студента) можлива позитивна оцінка не зовсім вірної його відповіді; на заняттях в групі сильним студентам приділяється непропорційно багато уваги.

У обох випадках відношення викладача до студента – вибірково, значить, не цілком об'єктивно. З цієї причини слабкі студенти рідше (по дослідженнях – приблизно вчетверо) звертаються до викладача, чим сильні. Вибіркова поведінка, особливо, якщо викладач не маскує його (а буває, і не вважає потрібним маскувати), розшаровує колектив студентів і нерідко сприймається ними як несправедливе. Це – “прокол” в професійній діяльності педагога. Підкреслимо, що вибіркова поведінка викладача частенько тонко відчувається студентами і в тих випадках, коли викладач всіляко прагне його замаскувати.

Зрозуміло, у викладача (як у всякої людини) можуть виникнути симпатії і антипатії до студентів (усвідомлені – як результат навчання і поведінки студента, або неусвідомлені). І якщо ці пристрасті мають чіткі обґрунтування в діяльності студента, то вони сприймаються в групі як належне – у студентів не виникає сумнівів в об'єктивності викладача. Що стосується молодих викладачів, то вони нерідко точніше судять про студентів і їх взаємини, чим викладачі з великим досвідом роботи (досвід створює стереотипи, та і тимчасова дистанція грає свою роль).

Встановленню доброзичливих стосунків сприяє емпатія (співпереживання). Йдеться про взаєморозумінні, здатності не лише раціонально знати, розуміти і враховувати обставини, що діють на партнера, але і співчувати йому, розділяти його радощі і засмучення, бути стурбованим його проблемами. Емпатія виховується оточенням, обстановкою, сім'єю; без неї немає щирості. За великим рахунком, людині без емпатії працювати викладачем не можна.

Інша особливість у взаємодії «викладач – студент» полягає в тому, що викладач, володіючи високим професійним статусом у вузівському середовищі, в повсякденному житті зведений до найнижчого рівня. Нерідкі випадки, коли студенти з благополучніших соціальних шарів дивляться на викладачів як на невдах. І ця особливість також стимулює конфліктність [7].

У взаємодіях студентів і викладачів найбільш характерними є наступні причини конфліктів [5]:

- * відмінності в ціннісних орієнтаціях;
- * нетактовність в спілкуванні;
- * відмінності у взаємних чеканнях;
- * рівень професіоналізму викладача і успішність студентів.

Форми спілкування викладачів і студентів багато в чому залежать від соціокультурних і індивідуально-психологічних якостей взаємодіючих суб'єктів, а також від усталених у вузівському колективі традицій, норм і правил спілкування.

У свою чергу, низьку ефективність навчального процесу і конфліктність в спілкуванні викладачі пояснюють наступними причинами [5]:

- * утриманське відношення до навчання, лінь, небажання вчитися (такої думки дотримуються кожен третій викладач-респондент);

* слабка базова підготовка по гуманітарних науках, відсутність у студентів самостійного мислення, низький рівень загальної утвореної і політичної культури, нерозуміння ними значущості суспільно-політичних дисциплін (13% опитаних);

* відсутність інтересу до навчання і до майбутньої професії (69%);

* завищена самооцінка (30%).

Кожний конфлікт у педагогічній практиці - гостра ситуація, яка, однак, завдяки підвищеній емоційності може сприяти усвідомленню моральних законів. Отже, важливо подивитися на конфлікт як на спонтанно виниклі або спеціально створювані суперечності у стосунках між викладачем та студентами, які за умови конструктивного розв'язання приводять до позитивних змін у стосунках його учасників, їхнього розвитку і розвитку всього колективу. Викладач не повинен боятися конфлікту, якщо він виникає, слід опановувати технологію поведінки у конфліктній ситуації.

Конфлікт виникає не одразу, початком його буває інцидент, непорозуміння, коли ще немає відкритого протистояння, наявні лише невдоволення, нестриманість студентів. Але це не можна обходити увагою, бо нерідко студенти трактують таку ситуацію як конфлікт. Якщо викладач не усвідомить цього і вчасно не внесе коректив у ситуацію, вона може набути деструктивного характеру. Належно продумані, делікатні превентивні дії знімають напругу, відкривають простір для позитивних емоцій. Часто ефективним буває компроміс, взаємний аналіз ситуації.

Реальний механізм налагодження нормальних відносин полягає в запобіганні конфліктним ситуаціям завдяки правильній психологічній тактиці у спілкуванні зі студентами, навіть "зарядженими" на протистояння [8].

Погашенню, усуненню конфліктів сприяє переключення уваги з проблем, які спровокували його ділові чи інші питання щодо яких відсутній різнобій поглядів [8].

Для ефективного подолання конфліктної ситуації викладачеві необхідно обрати поведінку, враховуючи власний стиль, стиль інших, втягнутих до конфлікту людей. Психолого-педагогічна наука виокремлює п'ять стилів поведінки в конфліктній ситуації [8].

Отож, проблема спілкування перетворилася в наш час на одну з найактуальніших у теоретичному і практичному відношеннях. Ґрунтуючись на філософських ідеях, які узагальнюють досвід спільного життя людей, мотивацію людських взаємин, теорія спілкування останніми роками істотно змістовно збагатилася. І тому організація продуктивної взаємодії викладача і студентів сприяє підвищенню ефективності навчального процесу у ВНЗ, створенню умов для самореалізації, самовизначення особи студента, розкриттю творчого потенціалу особи, формуванню ціннісних орієнтацій і етичних якостей з подальшою їх актуалізацією в професійній діяльності і звичайно ж зменшенню вірогідності виникнення конфліктних ситуацій між викладачем і студентом.

Література

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. - М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Знаков В. В. Понимание в познании и общении. - М., 1994.
3. Кан-Калик В. А. Основы професійно-педагогічного спілкування. - Грозний, 1979.
4. Леонтьев А. А. Психология общения: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. - 4-е изд. - М. : Смысл; Издат. центр “Академия”, 2007.
5. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: Навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. – К. : Тов. “Філ.-студія”, 2006. – 320 с.
6. Рогов Е. И. Психология общения. – М., 2001.
7. Семиченко В. А. Психология общения. - К., 1997.
8. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. - К. : Центр учбової літератури, 2008. - 224 с.

Т. В. Боровик

студентка групи БПс-31

Хмельницького інституту МАУП

ОСОБИСТІСТЬ І СПІЛКУВАННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Спілкування – це, по-перше, складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що виникає на основі потреб і спільної діяльності та включає в себе обмін інформацією, сприймання та розуміння іншого; по-друге, це взаємодія суб'єктів через знакові засоби, викликана потребами спільної діяльності та спрямована на значимі зміни стану, поведінки партнера.

Воно має велике значення в формуванні психіки людини, її розвитку та становлення розумної, культурної поведінки. Через спілкування людина формує та здобуває всі свої вищі пізнавальні здібності та якості. Завдяки активному спілкуванню з розвинутими особистостями вона сама стає особистістю.

Спілкування, як процес і продукт у життєдіяльності людей, має багате минуле, а як результат наукових досліджень – коротку історію. Багато цінного й цікавого про етикет, культуру спілкування та поведінки знаходимо в пам'ятках історії й літератури, зокрема в українських джерелах.

Одним із перших описав спілкування на території нинішньої України ще у V ст. до н.е. Геродот. Він розповідав, як наші пращури спілкувалися при світлі вогнища, “казали казку”, “баяли байку” [4, с. 14]. Спілкування є головним засобом перетворення людини з біологічної істоти в соціально

адаптовану особистість. Саме за допомогою спілкування людина засвоює соціальний досвід та морально-етичні норми поведінки. Під час міжособистісного та міжгрупового спілкування і відбувається передача від однієї людини до іншої тієї сукупності соціальних та соціально-психологічних якостей, які й відрізняють людину від тварини, навіть високоорганізованої.

Спілкування, як один із найважливіших факторів формування і розвитку особистості вивчається в декількох напрямках:

1. В загально-філософському плані: формування людської сутності в єдності спілкування і активності.

2. В загально-соціологічному плані: стосовно до розвитку і формування особистості в рамках різних соціально-економічних формацій.

3. В загально-психологічному аспекті: конкретизація проблеми спілкування стосовно формування і розвитку особистості на всіх етапах її життєвого шляху.

4. В соціально-психологічному: дослідження механізмів спілкування, за допомогою яких група впливає на особистість.

Увага дослідників зосереджується, перш за все, на тому, як саме завдяки спілкуванню, конкретний індивід засвоює досвід, що виробило людство, долаючи тим самим обмеженість власного існування. Процес самопізнання людина здійснює лише в спілкуванні (із собою та з суспільством), в ході якого відбувається її розвиток як особистості [5, с. 24].

Проблема впливу людини на людину є центральною для дослідження спілкування. Цей вплив залежить від того, які інтереси, цінності та установки стоять за бажанням людини досягти того чи іншого результату спілкування. Це визначає, чи людина діє виключно у власних інтересах, використовуючи інших лише як засіб досягнення мети, чи прагне взаємодіяти із ними на рівноправних партнерських умовах.

У соціальній психології явище спілкування є одним з найважливіших, породжує такі феномени, як обмін інформацією, сприймання людьми один одного, керівництво і лідерство, згуртованість і конфліктність, симпатія і антипатія тощо. Вітчизняна психологічна наука має давні традиції щодо дослідження категорії „спілкування” та виявлення її специфічно-психологічного аспекту. Перш за все принциповим є питання взаємозв’язку спілкування і діяльності.

Виходячи з ідеї єдності спілкування і діяльності (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.) під спілкуванням розуміється реальність людських стосунків, яка передбачає будь-які форми спільної діяльності людей. Тобто будь-які форми спілкування включені в специфічні форми спільної діяльності. І люди при цьому не просто спілкуються у процесі виконання ними певних функцій, але вони завжди спілкуються у відповідній діяльності.

Отже, спілкується завжди діяльна людина. Г. Андреева вважає, доцільним найбільш широке розуміння зв’язку діяльності і спілкування,

коли спілкування розглядається і як бік спільної діяльності (оскільки сама діяльність – не лише праця, але й спілкування в процесі праці), і як її своєрідний дериват. Іншими словами, спілкування слід розглядати у двох планах: як складову спільної діяльності і як її продукт [3, с. 62].

Спілкування – соціальне явище, природа якого виявляється в соціумі, в середовищі людей при передачі соціального досвіду, норм поведінки, традицій та ін. Воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному контакті, є механізмом відтворення подій, настроїв, координує зусилля людей, сприяє об'єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх манер, рис характеру, емоційно-вольової та мотиваційної сфери. Отже, специфіка спілкування полягає в тому, що у процесі взаємодії суб'єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, відбувається взаємний обмін думками, інформацією, інтересами, почуттями, діяльністю тощо [7, с. 234].

Потреба людини в спілкуванні зумовлена суспільним способом її життєдіяльності та необхідністю взаємодіяти з іншими людьми. Спостереження за дітьми, які перші роки свого життя провели серед тварин і не мали можливості спілкуватися із собі подібними, свідчать про численні порушення в їхньому розвитку: як психічному і фізичному, так і соціальному.

Загалом сучасна теоретична й експериментальна розробка проблем спілкування в соціальній психології має своєю особливістю вивчення цієї категорії не лише з огляду на те, як спілкується суб'єкт (форма, способи взаємодії), а з урахуванням змісту спілкування, тобто того, з приводу чого людина вступає в міжособистісні відносини [4, с. 263].

У цілому спілкування є надзвичайно складним феноменом у житті індивіда і людства в цілому, воно охоплює велику кількість взаємозв'язків, міжособистісних відносин.

Під структурою об'єкта в науці розуміють порядок стійких зв'язків між елементами об'єкта дослідження, котрі забезпечують цілісність цього феномена, тотожність самому собі при зовнішніх та внутрішніх змінах. Як важко з огляду причин дати вичерпне визначення спілкуванню, так само важко визначити структуру спілкування.

Щодо функцій спілкування, то під ними розуміють зовнішній прояв властивостей спілкування, ті ролі і завдання, які воно виконує у процесі життєдіяльності індивіда в соціумі.

Чимало дослідників виокремлюють функції спілкування, пов'язані з обміном інформацією, взаємодією та сприйняттям людьми один одного. Так, Б. Ломов розрізняє у спілкуванні три функції:

1. Інформаційно-комунікативну (полягає в будь-якому виді обміну інформацією)
2. Регуляційно-комунікативну (регуляція поведінки і регуляція спільної діяльності у процесі взаємодії)
3. Афективно-комунікативну (регуляція емоційної сфери людини).

Численні функції спілкування, безперечно, зумовлюють і велику кількість його видів. Враховуючи складність спілкування, класифікувати його види можна за багатьма ознаками. Зупинимося лише на окремих із них, які, на нашу думку, мають науково-практичний інтерес [8, с. 293].

Особистісно зорієнтоване (або особистісне) спілкування передбачає виокремлення в ньому суто психологічного аспекту, тобто внутрішнього світу людини. Це зовсім не означає, що йдеться тільки про одного партнера спілкування. Саме у стосунках з іншою людиною індивід в повній мірі може виступати і проявитися як особистість, як суб'єкт взаємодії. Отже, особистісне спілкування передбачає такі ситуації взаємодії, в які учасники спілкування входять особистісно.

Офіційне (рольове) спілкування передбачає відносини, що опосередковуються соціальними чи професійними ролями. Цей вид спілкування може мати елементи особистісного, однак вони актуалізуються в тій мірі, в якій не розходяться з обмеженнями, що накладаються діловими стосунками. Рольове спілкування надзвичайно поширене в сучасному суспільстві. Воно забезпечує взаємодію в таких ситуаціях, як „керівник – підлеглий”, „учень – вчитель”, „покупець – продавець”.

Ділове (рольове) спілкування неоднорідне за своєю природою. Наприклад, рольове спілкування у сфері економіки різниться від спілкування в правоохоронних органах та ін. Якщо людина не дотримується правил ведення службових переговорів, це свідчить про серйозні проблеми в професійній підготовці спеціалістів тієї чи іншої галузі. Невміння виділити в офіційній розмові головне, лаконічно і грамотно викласти свої думки може обернутися значними втратами робочого часу. Різновидом ділового спілкування є представницьке спілкування, яке передбачає взаємодію людей як представників тих чи інших держав, соціальних груп чи інститутів. Особливість такого спілкування в тому, що воно здійснюється зазвичай у формі переговорів. За таких умов відносини симпатій – антипатій зведені до мінімуму в порівнянні з умінням людей представляти свою спільність, організовувати і планувати спільні дії.

Маніпулятивне спілкування, будучи найбільш поширеним різновидом монологічного спілкування, передбачає вплив на партнера по взаємодії з метою досягнення своїх прихованих намірів і цілей. Як і імператив, маніпуляція має на меті досягти контролю над поведінкою і думками іншої особи. Однак головна різниця полягає в тому, що за умов маніпулятивного спілкування партнер не інформує свого співбесідника про істинні цілі їхньої розмови, які просто приховуються. Отже, маніпуляцію можна ще визначити як приховане управління людьми та їхньою поведінкою.

Ділові люди, які сповідують даний стиль, звертаються до високих ідеалів і моральних цінностей співрозмовників, спонукаючи їх змінювати попередні цілі, потреби і намагання. Способи спілкування і поведінка ділових людей будуються так, щоб продемонструвати свою впевненість у розмов; бути прикладом для підлеглих, надихнути їх на досягнення цілей.

У цілому стиль спілкування зазвичай залишається постійним у певних ситуаціях, проте при зміні обставин можлива адаптація, зміна стилю або комбінація стилів. Більшість людей має якийсь головний стиль, а також один або кілька запасних, які виявляються тоді, коли неможливо застосувати головний. Водночас жоден названих тут стилів спілкування не є універсальним [2, с. 395].

Для характеристики особливостей спілкування в соціальній психології використовують також поняття „тип спілкування”. Відомі й описані в науковій літературі такі типи:

1. Менторський тип спілкування, який ґрунтується на принципі суворого підкорення одного співрозмовника іншому, зорієнтований на повчання, інструктаж.

2. Інформативний тип спілкування, який спрямований на передачу певної інформації. Дане спілкування у сучасному комунікативному процесі не є достатньо ефективним, адже проста ретрансляція інформації призводить до пасивного її сприйняття, не створює умов для обміну думками, самостійного пошуку шляхів розв’язання проблем на основі наукової методології;

Спілкування – самостійна і специфічна форма активності особистості. Його мета – взаємини з іншими людьми, досягнення певного взаєморозуміння, вирішення життєвих, соціальних, ділових та ін. питань. Сфера, способи і динаміка спілкування визначаються соціальними функціями його учасників, їх становищем у системі суспільних або виробничих відносин. Вони регулюються характером взаємин, виробництва, обміном і потребами, писаними і неписаними правилами у суспільному житті, моральними і правовими нормами, соціальними інститутами і службами.

Спілкування тісно пов’язане з діяльністю. Будь-яка форма спілкування виступає як форма спільної діяльності, люди завжди спілкуються в процесі певної діяльності. Поєднання діяльності однієї людини з діяльністю інших людей утворює спільну діяльність. Сутність спілкування полягає у взаємодії суб’єктів діяльності. Спілкування є однією з центральних проблем, через призму якої вивчаються питання сприймання і розуміння людьми одне одного, лідерство і керівництво, згуртованість і конфліктність, міжособистісні взаємини та ін. Спілкування допомагає глибше розглянути процес міжособистісної взаємодії та міжособистісних взаємин.

Інтерес до спілкування виявляють представники різних наук, бо воно є багатовимірним, багаторівневим феноменом.

Без спілкування неможливе існування людського суспільства. Особливо це відчувають ті, хто тривалий час живе один. Відомо, що найтяжчим покаранням у стародавній Греції був остракізм, тобто заборона спілкуватися із засудженими.

У спілкуванні розкривається суб'єктивний світ однієї людини для іншої. Потреба у спілкуванні є однією з основних базових потреб людини.

Кожна людина, так чи інакше належить до певних великих чи може соціальних груп, людських об'єднань або, як ще кажуть, етносу.

У кожній з груп формуються свої цінності, існує певний рівень культури, який не завжди однозначно сприймається представниками інших груп. Успішне спілкування не може плідно здійснюватись, якщо не враховується певний соціально-рольовий рівень тих, з ким доводиться мати комунікацію. Нерідко можна спостерігати, як під час зустрічі між людьми не встановлюється контакт.

Взаємодія це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес потребує активності та взаємної спрямованості дій тих чи інших людей, які беруть у ньому участь [6, с. 32].

Спілкування – соціальне явище, природа якого виявляється в соціумі, в середовищі людей при передачі соціального досвіду, норм поведінки, традицій та ін. Воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному контакті, є механізмом відтворення подій, настроїв, координує зусилля людей, сприяє об'єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх манер, рис характеру, емоційно-вольової та мотиваційної сфери.

Отже, специфіка спілкування полягає в тому, що у процесі взаємодії суб'єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, відбувається взаємний обмін думками, інформацією, інтересами, почуттями, діяльністю тощо [7, с. 29].

У результаті спілкування відбуваються певні контакти, складаються міжособистісні відносини, здійснюється об'єднання (чи розмежування) людей, виробляються правила і норми поведінки.

Успішність будь-яких контактів залежить від налагодження взаєморозуміння між партнерами по спілкуванню. В реальних міжособистісних контактах розкривається увесь спектр якостей особистості, її комунікативний потенціал, соціальна значущість, виявляються людські симпатії та антипатії, любов і дружба, сумісність і несумісність, привабливість і ворожнеча.

У зв'язку з цим надзвичайно важливо знати ті взаємини, які склалися між членами контактної групи, адже від них у кінцевому рахунку залежить вся система спілкування окремої особистості, розвиток її комунікативного потенціалу, засоби, що використовуються при взаємодії.

Отже, спілкування є надзвичайно складним феноменом у житті індивіда і людства в цілому, воно охоплює велику кількість взаємозв'язків, міжособистісних відносин, здійснюється в різних формах і за допомогою різних засобів, які є невід'ємним чинником культури й які постійно вдосконалюються та збагачуються.

Література

1. Алексюк А. М. Вчення про сутність людини і виховання як суспільно-історичне явище // Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. : К., 2008. – 393 с.
2. Грейс Крайг. Психологія розвитку особистості. – СПб.: вид-во “Пітер”, 2000. – 463 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. – СПб. : Питер Ком, 2000. – 428 с.
4. Дуткевич Т. В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кам’янець-Подільський держ. пед. ун-т. Кафедра психології. – Кам’янець-Подільський, 2002. – 296 с.
5. Загальна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : А.Г.Н., 2002. – 659 с
6. Загальна психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 587 с.
7. Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків / І. Мачуська Шкільний світ. - 2007. – Трав. (№ 17). – 211с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: у 2 кн. Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – Чернівці : Книги – ХНІ, 2010. - Кн. 2. – 464 с.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Спілкування як соціальний феномен //Зб. наук. пр.: Філософія, соціологія, психологія. - Івано-Франківськ, 2003. - Вип. 8. – Ч. 1. – 210 с.

І. Б. Вашеняк

*к.і.н., доцент, завідувач кафедри загальнонаукових
та загальноосвітніх дисциплін
Хмельницького інституту МАУП*

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

У психологічній науці поняття індивідуальності сходить до наукових розробок С. Л. Рубінштейна [6]. Він розглядав сукупність внутрішніх умов як синтез нижчих і вищих специфічних властивостей, що виконують в діяльності людини певну пристосувальну функцію. Б. Г. Ананьєв розвивав ідею комплексного підходу до вивчення людини. Він зазначав, що “індивідуальність людини можна зрозуміти лише за умови повного набору характеристик людини” [1]. І далі: “... індивідуальність може бути зрозуміла лише як єдність і взаємозв’язок його властивостей як індивідуальності і суб’єкта діяльності, в структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда”. Застосувавши апарат точних наук, Б. Г. Ананьєв і його співробітники математизували комплексний (багатовимірний і

міждисциплінарний) підхід до індивідуальності людини і розкрили вплив одних різнорівневих основ індивідуальності на інші.

Якщо С. Л. Рубінштейн та Б. Г. Ананьєв трактували індивідуальність з позиції принципу адитивності (сукупність, набір або симптомокомплекс властивостей), то В. С. Мерлін, спираючись на положення теорії систем, першим, мабуть, став широко вживати поняття “інтегральна індивідуальність”. Він розглядав інтегральну індивідуальність як велику саморегульовану і самоорганізовану систему, що складається з різнопорядкових підсистем дійсності. Головним у теорії інтегральної індивідуальності В. С. Мерлін вважав пошук шляхів гармонізації різнорівневих властивостей індивідуальності. На основі значного експериментального матеріалу, отриманого під його керівництвом, він прийшов до висновку про те, що системоутворюючу функцію в узгодженні різнорівневих властивостей інтегральної індивідуальності виконує індивідуальний стиль діяльності [4]. В даний час спеціальну модель індивідуальності пропонує В. М. Русалов [7]. Він виділяє в ній два рівні: диференційно-психофізіологічний (нижчий рівень, представлений властивостями організму) і диференційно-психологічний (вищий рівень, що складається з особистісних, індивідуальна та інших соціокультурних утворень). Темперамент В. М. Русалов відносить до “тієї території, на якій намітилася зустріч диференціальної психофізіології і диференціальної психології”. Використовуючи “метамову” математики, В. М. Русалов переконливо показує існування різновірогідної (вибірково-стохастичної) залежності індивідуально-психологічних властивостей темпераменту від загальних властивостей нервової системи, з одного боку, та індивідуально-психологічних особистісних утворень від психодинамічних параметрів індивідуальності, – з іншого [7]. Незважаючи на строкатість підходів до розуміння теорії інтегральної індивідуальності, всіх авторів об’єднує прагнення виділяти і вивчати в ній однорівневі та багаторівневі зв’язки і взаємини. Однорівневий аспект інтегральної індивідуальності визначається сукупністю специфічних функціональних інваріантів (взємоднозначні, стійкі зв’язки), багаторівневий – виражається в імовірнісних зв’язках різнопорядкових властивостей індивідуальності. Отже, системна характеристика індивідуальності “зібрала” її частини в єдине ціле. З практичної точки зору це говорить про те, що розкриваючи віковий портрет індивідуальності, не можна обмежитися перерахуванням всіх складових її змінних. Домінуючим має стати зображення вікових характеристик індивідуальності в площині взаємопроникнення всіх частин цілого людини. Дана проблема давно хвилювала уми людства і не лише представників суспільних наук, таких як історія, психологія, філософія, соціологія, але і письменників, поетів. Так, феномен перетворення майже чисто біологічної істоти, якою у дитинстві є кожен із нас, в високоорганізовану соціобіологічну систему, не дивлячись на його, здавалося б очевидність, викликає чимало суперечок і в наші дні. Процес сходження від індивіда

через індивідуальність до особистості можна якоюсь мірою розглядати і як процес соціалізації (впливу суспільства) з одного боку, і як процес самовдосконалення людини зсередини, з іншого.

Соціалізація людини починається з самого раннього віку і продовжується протягом всього його життя. Уникнути цього процесу в дорослому віці людина може, лише ізолювавши себе від суспільства. Процес соціалізації людини являє собою взаємозв'язок трьох інших процесів: ідентифікація, індивідуалізація, персоналізація. Ці процеси не відбуваються автономно, а взаємно доповнюють один одного. Інша справа, що на початку становлення особистості все-таки превалює процес ідентифікації. Унікальність процесу соціалізації для людини полягає ще і в тому, що вона одночасно є і її об'єктом і її предметом. На процес соціалізації особистості впливає всякого роду чинники, але основними можна виділити біологічні та соціальні. Від того, якого роду гени закладені в людину, багато в чому залежить його розвиток, особливо на ранній стадії. Але не обов'язково у геніальних батьків народжуються геніальні діти. Дуже багато що залежить і від оточення, в якому виховується людина. Так, наочним прикладом цьому можуть служити народні казки, в одній з яких волею долі в дитячому віці помінялися сім'ї у представників різних соціальних верств. Процес соціалізації в основному йде в сім'ї, але чим старша дитина, тим менш вона залежна від сім'ї, і тим більший вплив на неї робить «вулиця», школа і т. д. Причому дуже важлива наявність і жіночого і чоловічого начала в процесі первинної соціалізації, коли більша частина інформації закладається на підсвідомому рівні. У більш старшому віці, на соціалізацію людини особливо важливий вплив надає трудовий колектив і суспільство в цілому. Процес соціалізації окремої особистості нерозривно пов'язаний з розвитком усього суспільства, особливо в даний час, у зв'язку з відкритістю кордонів і можливістю отримання інформації з усього світу, і всього людства.

Людина – істота, що втілює вищий щабель розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності. Людина народжується на світ вже людиною. Будова тіла зумовлює можливість прямоходіння, структура мозку – потенційний розвинутий інтелект, будова рук – перспективу використання знарядь праці тощо, всіма цими можливостями вона відрізняється від дитинчати тварини.

Людина як суб'єкт і продукт трудової діяльності в суспільстві є системою, в якій фізичне і психологічне генетично обумовлено і сформульовано. У понятті “індивід” виражене родова приналежність людини. “Індивід” – людина як одинична природна істота, представник виду, носій індивідуальних рис. Найбільш загальні характеристики: цілісність психофізичної організації; стійкість при взаємодії з навколишнім світом; активність. З'являючись на світ людина, стає особистістю. “Індивід” – гіпотетичне утворення – набір спадкових рис. “Особистість” – поняття соціальне, на яке великий вплив має середовище; та ж людина, але розглянута як суспільна істота.

У рамках теорії інтегральної індивідуальності питання про співвідношення генетичних і середовищних впливів не піддавалось систематичному вивченню, і цілісної концепції участі одно- і різнорівневих властивостей і їх взаємодії у формуванні індивідуальності не сформульовано.

Психогенетичні дослідження ще з самих перших робіт визначали головною метою – зрозуміти походження індивідуальних відмінностей у поведінці людини, визначити значення спадкових і середовищних факторів у розвитку найрізноманітніших ознак: фізіологічних (наприклад, показників серцево-судинної і дихальної систем), психологічних (наприклад, формування пам'яті, уваги, розвиток інтелектуальних здібностей), особистіших (наприклад, особливостей емоційного реагування).

Спадкові основи поведінки людини мають не тільки наукову зацікавленість, а й є важливими питаннями у практичному аспекті. З'являються нові професії, які потребують виявлення певних здібностей для успішного виконання професійної діяльності. Адекватна реакція на оточуючі обставини визначають життєвий успіх людини. Знаючи свою спадкову схильність, людина може запобігти небажаних ситуацій у виявленні власної поведінки.

Реалії виробничої та педагогічної діяльності ставлять перед психологами завдання: визначити індивідуальні генетичні особливості схильності до навчальної діяльності, асоціальної поведінки, попередити розвиток прояву психічних хвороб. Реалізація проблеми індивідуального підходу в педагогічній практиці вимагає знань основ педагогічної генетики - одного із напрямів генетики поведінки. Сучасний розвиток спорту (особливо, олімпійського) передбачає реалізацію в практичній діяльності основ спортивної генетики (також одного із напрямів генетики поведінки). Розвиток теоретичних основ здорового способу життя людини базується на методологічних засадах валеологічної генетики (науки, тісно пов'язаної з психогенетикою).

Психогенетичний підхід у вивченні характеристик інтегральної індивідуальності дозволить вирішити цілий ряд питань: про належність властивостей до різних рівнів; про причини онтогенетичної стабільності (мінливості) системи індивідуальності, про роль факторів успадкованого і середовища у взаємозв'язках властивостей, про роль середовищних факторів у властивостях різних ієрархічних рівнів. Всі ці питання фрагментарно і як перспективи подальших розробок розглядалися Мерліном В. С., Вяткіним Б. А., Силіною Є. А., проте цілісної концепції, яка б узагальнила роль генотипу та середовища в розвитку інтегральної індивідуальності все ще немає [5].

Отже, на сьогоднішній день найбільш адекватною стратегією дослідження індивідуальності є використання принципів системного підходу, у рамках якого досліджувані явища розглядаються як полісистемні. Проте потребує розробки психогенетична концепція інтегральної

індивідуальності, яка припускає об'єднання психогенетичних принципів з принципами як системного, так і інтегрального дослідження індивідуальності.

Література

1. Ананьев Б. Г. Людина як предмет пізнання. – Л., 1969. – 334 с.
2. Зінченко В. П. Проблеми психології розвитку // Питання філософії. – 1991. – № 4. – С.126
3. Ільєнко Е. В. Що ж таке індивідуальність? // Філософія і культура. М., 1991. – С. 388.
4. Мерлін В. С. Нарис інтегрального дослідження індивідуальності. – М., 1986. – С.123
5. Равич-Щербо, І. В. Психологічні предиктори індивідуального розвитку / І. В. Равич-Щербо, Т. М. Марютіна, Є. Белова, Е. Ф. Кіріакіді // Зап. психол. – 2006 – № 2. – С. 42-54.
6. Рубінштейн С. Л. Проблеми загальної психології. – М., 1973. – С. 243-265.
7. Русалов В. М. Психологія та психофізіологія індивідуальних відмінностей: деякі підсумки і найближчі завдання системних досліджень // Психол. журн. – 1991. – Т. 12. – № 5. – С. 3-16.

Л. М. Гундерук

к.психол.н., доцент,

завідувач кафедри психології

та соціально-гуманітарних дисциплін

ФЕНОМЕН КОМУНІКАЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Аналіз уявлень про природу особистості, соціально-психологічна неможливість людини жити й розвиватися поза суспільством вимагає актуалізації основних механізмів і рушійних сил об'єктивного зв'язку, що діє між людьми. Передусім, такий взаємозв'язок акумулюється у спілкуванні та взаємодії і через них здійснюється, відтворюючи реалії соціального буття. Ідеться, таким чином, про соціально-психологічну природу особистості, її комунікативний потенціал, про осмислення людської комунікації (під комунікацією в даному разі розуміється спілкування в широкому тлумаченні цієї дефініції: це весь спектр зв'язків і взаємодій, що передбачають безпосередні чи опосередковані контакти, реалізацію соціальних відносин, регуляцію соціального процесу, ціннісне ставлення до нього, обмін інформацією, співпереживання, взаємне розуміння, сприймання, відтворення, вплив однієї людини на іншу).

Отже, в загальній психологічній структурі особистості соціально-психологічні складові віддзеркалюють власне її комунікативну природу і є

системоутворювальними компонентами. Теоретичні й експериментальні дослідження останнього часу підтверджують саме таке припущення. Їх узагальнення показують, що в цілісній системі якостей особистості комунікативні властивості й уміння спілкуватися є найбільш значущими, адже саме особисте життя та особистісний розвиток людини уявляються і подаються як всеосяжна комунікація (у всіх її проявах). Така комунікація має внутрішнє джерело саморозвитку - транскомунікативний чинник. Не помічати цього - означає заперечувати особистісний розвиток людини, транскомунікативне розгортання її життєвого світу, що, зрештою, може призвести до виникнення синдрому набутого особистісного дефіциту.

Комплекс проблем стосується розуміння взаємозв'язків між комунікацією та розвитком особистості, її становленням у соціумі, засвоєнням нею за допомогою соціально-психологічних властивостей і чинників суспільного досвіду. Саме з'ясування зв'язків між комунікацією та особистістю, комунікацією і відтворенням особистістю соціальних реальностей дає змогу уявити загальну основу соціально-психологічного життя індивіда. Таким чином, комунікативний підхід до розвитку особистості в соціумі виходить із розгляду комунікативного життя індивіда як спілкування людини із самою собою, іншими людьми та, в цілому, із світом, де і проявляється комунікативний потенціал особистості через згоду (незгоду), розуміння (нерозуміння), рефлексію, емпатію, довіру, любов, атракцію тощо.

Соціалізація особистості поза комунікацією, без співпраці й діалогу, без взаємодії та сприйняття людьми один одного неможлива. Людина здійснює комунікацію, коли телефонує, спілкується з друзями, бере участь у ділових переговорах, намагається розв'язати конфліктну проблему або просто аналізує власні вчинки й дії. І в будь-якій із названих ситуацій успіх її визначається якістю процесу спілкування, умінням індивіда слухати й передавати інформацію, його здатністю зрозуміти внутрішній стан співрозмовника. Йдеться про широкий діапазон комунікативних знань, вмінь і навичок, загалом, про комунікабельність і комунікативну компетентність, якими повинен бути наділений індивід і які є необхідною складовою його комунікативного потенціалу.

Не заперечуючи вагомого доробку психологічної науки щодо становлення й розвитку особистості в соціальному середовищі, підтримуємо тих учених, котрі розглядають особистість як ієрархію різних зовнішніх і внутрішніх комунікацій, що динамічно утворюють нову якість - комунікативне ядро, комунікативний світ людини. Готовність людини до повноцінного міжособистісного спілкування - це складний багатокомпонентний процес, який передбачає одночасний розвиток психіки індивіда в декількох взаємопов'язаних напрямках. Основне в ньому - формування гуманістичного за своїм характером комунікативного ядра особистості, яке передбачає досягнення такого рівня відображення будь-якої

людини, ставлення до неї і поведінки, коли вона сприймається як найбільша цінність (за О. Бодальовим).

Отже, забезпечення учасників взаємодії широким діапазоном комунікативних знань, формування в них комунікативних вмінь і навичок є необхідною складовою розвитку і становлення особистості, її життя і функціонування в мікро- і макросистемах. Феномен комунікації є смислотворчим процесом життя будь-якої форми й рівня, оскільки в живих системах (на відміну від технічних) інформація, яка має життєвий смисл, не просто передається, але трансформується і твориться, втілюючись при цьому в найрізноманітніших кодах - від генетичного до культурного. Втілення ж є завжди енергетичним процесом. Таким чином, енергообмін, енерго-потенціал у єдності з інформацією - це дві складові будь-якої живої комунікації, два універсальних вимірювання - інформативність (вибірність) та енергообмін (взаємність) комунікації будь-якого рівня (від генетичного до духовного). Виходячи з цього, комунікабельність трактується як інтегральна характеристика індивіда, як така його властивість, яка необхідна йому для забезпечення самореалізації, саморозвитку, загалом для життєдіяльності. Вона має значно більшу глибину й радіус дії, ніж прийнято вважати: в неї може входити генетичний досвід минулих поколінь. При такому розгляді людина стає складним сузір'ям різноманітних комунікативних світів (генетичного, індивідуального, суб'єктивного, соціального, культурного тощо), сполучення яких утворює центральну проблему й парадокс реальної єдності, цільності особистості. Основним способом розвитку цієї складної інтеграції людського життя є транскунікативні процеси, стани й відносини, під якими розуміються переходи, що мають тенденцію до обернення, і нові синтети між різними видами, формами, рівнями і світами людської комунікації на основі їхньої універсальної інформаційно-енергетичної природи. Якщо комунікація - це спілкування зі стійкими характеристиками стилю, дистанції, ритуалу, термінології, позицій, ролей, тотранскунікація частіше за все проявляється в гуморі, жартах, каламбурах, аналогіях, метафорах, тобто в усьому тому, що виводить людину за межі буденного в нове, невідоме.

Поза спілкуванням у соціальному середовищі, без взаємодії з іншими людьми, без соціально-психологічного відображення та залучення до цього процесу особистісних механізмів регуляції соціальних явищ не може бути справжнього розвитку особистості в соціумі. Щодо міжособистісної комунікації, то діалогічний тип відносин тут можна вважати універсальною, необхідною умовою ефективності взаємних контактів, формою розкриття потенційних можливостей учасників взаємодії. Діалогічні взаємини універсальні, вони проходять крізь людське мислення, крізь усі людські стосунки, а конкретніше, крізь усе життя людини в усіх його проявах. Тільки у спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається людина в людині як для інших, так і для самої себе. Діалог набуває онтологічного статусу, оскільки існувати означає спілкуватися діалогічно. Діалог, таким

чином, - це не лише засіб формування особистості, це саме буття людини, її неповторність. Індивід набуває свого повного й універсального вираження саме в процесі діалогу. При цьому кожен із учасників діалогу є представником смислових позицій, що не збігаються одна з одною. Отже, умовою діалогу є як наявність суджень стосовно іншого, так і оцінювальне особистісне ставлення до нього. В науковій літературі виокремлюють й інші психологічні критерії ефективності: задоволеність від належності до групи та від самого процесу спілкування, авторитет співрозмовника, самооцінка соціальних відносин тощо, які визначають рівень сформованості соціально-психологічної основи особистості.

В широкому розумінні соціально-психологічна природа особистості може бути охарактеризована певним ступенем єдності комунікації та особистісних властивостей індивіда. Звісно, міра прояву цього взаємозв'язку є мірою сформованості комунікативних можливостей особистості. Це положення конкретизується в умінні особистості розв'язувати проблеми життя й діяльності засобами спілкування, у передаванні своїх знань і досвіду учасникам взаємодії, у способах організації певної системи стосунків на різних рівнях, у системі соціально-психологія його забезпечення саморозвитку особистості тощо. Таке тлумачення комунікативної природи особистості виводить на психологічну та соціальну основи її розвитку, на співвідношення внутрішнього і зовнішнього, об'єктивного і суб'єктивного, індивідуального і соціального в ньому.

Отже, комунікація розуміється як властивість соціальна та психологічна, як атрибутивна якість особистості. Соціально-психологічна природа особистості передбачає врахування таких закономірностей, які походять як із суспільної, так і з біологічної зумовленості людської поведінки та людських стосунків - міжособистісних, міжгрупових, внутрішньо особистісних, що характеризують у сукупності ставлення людей до роботи, до нагромадження й використання ними свого інтелектуального, морального, професійного та іншого потенціалу.

Розкриваючи комунікативну природу особистості, слід враховувати загальнонаукові константи щодо проблеми спілкування та його ролі в житті індивіда. Вивчення та аналіз соціально-психологічної літератури дає змогу виокремити такі характеристики спілкування: комунікація як засіб передавання інформації є водночас інтегрувальною складовою особистості, що забезпечує тією чи іншою мірою прояв усіх її соціально-психологічних властивостей; спілкування розглядається з позицій соціальної і діалогічної взаємодії, такої, що здійснюється переважно не окремою людиною, а саме всіма учасниками процесу стосовно діяльності, яка їх об'єднує; партнери в процесі обміну інформацією, взаємодії та сприйняття один одного розуміються як його учасники.

З позицій соціально-психологічного підходу спілкування спрямоване на забезпечення впорядкованості та узгодженості в діях учасників комунікативного процесу, оптимізації всіх форм їхньої взаємодії з метою

вирішення суспільно значущих завдань. Воно також має гарантувати індивідам повагу й саморозкриття особистісних здібностей у ході комунікації. Запропонована логіка аналізу феномену спілкування вказує на тісний зв'язок комунікації з розвитком особистості в соціумі.

Загалом, соціально-психологічну природу особистості визначають численні фактори. Розглянемо деякі з них.

- За умов комунікативного підходу сам розвиток особистості є тим процесом, де комунікація перебуває у взаємодії та єдності з особистісними властивостями індивіда і сприяє його формуванню в соціумі. На ефективність розвитку комунікативних властивостей людини, прояву комунікативного потенціалу індивіда впливають характер його взаємодії з іншими, індивідуальні психологічні особливості учасників комунікативного процесу, вибірковість стосунків, якість вибору, рівень групової сумісності тощо. Спілкування тут постає як умова доцільної взаємодії людини із соціальним оточенням і водночас виступає в ролі як зовнішньої умови, засобу ефективної дії, так і внутрішньої характеристики психічної активності особистості.

- У соціально-психологічній структурі особистості комунікативні властивості є інтегральними її характеристиками, за допомогою яких здійснюється взаємозв'язок людини із соціумом, соціально-психологічне сприйняття й відображення нею соціальних відносин і реальностей життя, забезпечується встановлення контактів між людьми. За допомогою спілкування індивід "входить" у сферу ідей, думок співрозмовника, долучається до орбіти його активності.

Отже, особистість є сукупністю різних зовнішніх і внутрішніх комунікацій, які утворюють комунікативне ядро, комунікативний світ людини, а її розвиток у соціумі здійснюється за умов спільної активності, взаємодії та діалогу.

- Особистості за умов комунікативного підходу до їхнього розвитку постійно перебувають у соціокультурному та етнопсихологічному просторі спілкування: стійкі характеристики стилю взаємодії, традиції, норми, правила, позиції, ролі тощо. Водночас ситуація спілкування - це не лише наявність контакту з певною конкретною людиною або групою людей, їхньою комунікативною культурою, а й комплекс прихованих проблем, конфліктів, бар'єрів комунікативного процесу, який утворює смислову тканину й перспективу згоди-незгоди, довіри-не-довіри, поваги-неповаги та інше. Соціально-психологічна природа особистості передбачає усвідомлення її становлення як комунікативної життєдіяльності, у ході якої відбуваються зовнішні і внутрішні зміни, здійснюється формування комунікабельності, розвивається комунікативний потенціал.

Спілкуючись, людина реалізовує цілі та завдання, які вона ставить перед собою. Водночас участь у спілкуванні - це використання механізмів і засобів входження індивіда до системи соціальних відносин. Зрештою, у спілкуванні проявляються індивідуально-психологічні властивості

особистості, які забезпечують їй можливість соціалізації. При цьому йдеться про оптимальну участь особистості у спілкуванні.

Названу систему властивостей і можливостей людини можна означити як її комунікативний потенціал, який проявляється у взаємодії з іншими людьми, при входженні індивіда в соціум, засвоєнні соціального досвіду, відображенні та регуляції соціального процесу.

Що ж визначає оптимальне входження особистості до суспільства, ефективне соціально-психологічне сприймання та відображення нею соціальних відносин? Довідкова література тлумачить поняття “оптимальний” (від лат. *optimus* - найкращий) як найкращий з можливих варіантів чогось, що найбільше відповідає даним завданням, умовам, а дефініцію “потенціал” (від лат. *potentia* - сила) як наявні сили, які можуть бути пущені в хід і використані: як можливості подальшого зростання, розвитку й саморозвитку в ролі певної цілісності, системи; як вимірювач ступеня сили того чи іншого явища, впливу на процеси, предмети, що його оточують. Поняття “потенціал” можна застосовувати до характеристики конкретного суспільства та його окремих сторін, до груп людей та кожного індивіда. Варто вести мову про економічний, науковий, воєнний, комунікативний та інший потенціал. Щодо останнього, комунікативного, то питання про оптимальну участь особистості у спілкуванні з іншими людьми, оптимальне засвоєння й відображення нею соціального процесу нерідко ставиться та вирішується занадто просто – у вигляді аналізу товариськості чи нетовариськості, комунікабельності чи некомунікабельності, психологічної сумісності або несумісності людей в їхній спільній діяльності.

Проблема комунікативного потенціалу особистості та його реалізації полягає у співвідношенні ідеально можливого й справді наявного. Таким чином, визначення можливих варіантів і напрямів удосконалення процесу спілкування і його корекції в різних галузях діяльності пов’язане з визначенням загальної психологічної структури комунікації та основних компонентів комунікативного потенціалу індивіда. Мовиться про психологічну й соціальну основи комунікативного потенціалу. Стосовно першої, то вона зумовлює намагання кожної людини максимально реалізувати свої психофізіологічні, характерологічні властивості, індивідуальні особливості в процесі спілкування. Водночас психологічна основа потенціалу сама по собі - поза загальною палітрою причинно-наслідкових зв’язків, поза системою суспільних відносин, тобто поза соціальною основою - не може забезпечити ефективне комунікативне життя людини, оптимальну її участь у регуляції соціального процесу.

Поняття “комунікативний потенціал особистості” використовують у кількох аспектах:

- комунікативний потенціал особистості є не статичною, а динамічною системою; такою, що розвивається (або навпаки), системою властивостей і здібностей: вона набувається в реальних умовах спільної діяльності з іншими людьми й у реальному спілкуванні з ними; це система

форм, засобів, шляхів інтеграції власної діяльності з діяльністю інших, власної особистості з особистостями інших; вона закріплюється у вигляді особистісних якостей і особливостей і є своєрідною індивідуальною «історією участі особистості» у спільній діяльності;

- комунікативні властивості характеризують особистість через її можливості як конкретного й реального учасника спільної з іншими людьми діяльності й визначають ефективність такої участі, а відповідно, глибину й повноту входження в спільну діяльність і співпрацю, повноцінність входження в групу, у людську спільноту;

- в особливих видах діяльності й у специфічних ситуаціях спілкування, що ставлять до особистості підвищені вимоги, ці властивості виступають як внутрішні резерви особистості, що забезпечують ефективність її діяльності за цих умов; саме за таких обставин виявляються особливо значущими ситуації й умови психологічної діяльності, пов'язані з публічністю роботи індивіда, багатоплановістю, взагалі з її комунікативною сутністю, а також спілкування в емоційно напружених обставинах типу конфліктів тощо.

Отже, найсуттєвішими, принципово важливими характеристиками комунікативного потенціалу особистості є його динамічність (здатність змінюватися), адекватність цілям і завданням процесу спілкування, його необхідність у реалізації за будь-яких проявів: від самосвідомості до практичних дій через поведінку. За відсутності умов для реалізації комунікативного потенціалу індивіда в останнього спостерігається зниження потенційних можливостей, руйнування статусно-рольової актуалізації особистості в соціальній групі, втрата відчуття індивідом соціальної реальності, деперсоналізація та ізоляція особистості за формальної наявності потенціалу й видимості благополуччя впродовж певного часу. Говорячи про потенційні комунікативні можливості особистості, маємо на увазі бажання індивіда самовиразитися серед собі подібних, самоутвердитися, оптимізувати процес соціально-психологічного відображення, виходячи із своїх індивідуальних, психофізіологічних, соціально-психологічних властивостей. Ідеться, таким чином, про змістовий аспект комунікативного потенціалу особистості.

Які ж особистісні властивості формують базову структуру комунікативного потенціалу? Відповідь на це запитання можуть дати дослідження різноманітних зв'язків між комунікацією, особливостями участі у спілкуванні, налагодження контактів, сприймання, взаємовпливу, відображення соціального процесу й можливостями самої особистості. Попри наявність різних підходів учених до розуміння мотиваційно-потребової сфери індивіда, більшість психологів, описуючи класифікації потреб особистості, додає до них і потребу у спілкуванні, яка трактується і як самостійна специфічна установка особистості на спілкування із собі подібними, і як міжособистісне тяжіння, і як вроджений інстинкт спілкування, вроджене прагнення до афіліації тощо. Отже, вивчення

мотиваційно-потребової сфери особистості безпосередньо пов'язане з аналізом поняття “комунікабельність” як вираження потреби у спілкуванні, в налагодженні соціальних стосунків, як вибіркове ставлення до людей, вибіркове використання форм і засобів комунікації. У зв'язку з цим доречно нагадати окремі з відомих психологічних теорій мотивації, де так чи інакше представлена потреба у спілкуванні.

Так, Е. Мейо підкреслює значення нематеріальних стимулів і мотивів, особливо виокремлює ті з них, які передбачають прийняття індивіда групою, заохочення його дій іншими людьми. А. Маслоу запропонував свою ієрархію людських потреб, згідно з якою в людини від народження послідовно з'являються й супроводжують її такі види потреб: фізіологічні потреби; потреба в безпеці; потреби в любові й прив'язаності (людина відчуває самотність, “голод” до ніжних стосунків і починає задовольняти ці потреби); потреби в повазі, визнанні та оцінці (самоповага пов'язана з потребою індивіда в досягненнях, компетентності, незалежності, розвитку власних здібностей; повага інших людей передбачає усвідомлення своєї необхідності, престиж, статус); потреба в самоактуалізації (потреба реалізації власного потенціалу, своїх здібностей). Аналіз перелічених теорій потреб показує, що тут скоріше можна вести мову про потребу в контакті, у співучасті, прилученні до іншої людини та її діяльності. Тобто йдеться про систему мотивів чи потреб, які спрямовують участь особистості у спілкуванні.

Названі вище теорії потреб в подальшому були доповнені іншими мотиваційними концепціями, серед яких варто згадати ті з них, для яких властивим є визнання провідної ролі свідомості й знань у детермінації поведінки людини у взаємодії з іншими людьми, у спілкуванні з ними. Так, Л. Фестінгер одним з перших звернув увагу на те, що спонукування до дії може виникати в людини не лише під впливом емоцій, але й знань. Вивчаючи цей феномен, він розробив теорію когнітивного дисонансу (від лат. *cognitio* - знання, пізнання; від лат. *dissono* - різноголосий), основною ідеєю якої є твердження про те, що система знань людини про світ і себе прагне до погодженості. Коли виникає дисбаланс, людина намагається зняти чи применшити його, що може стати сильним мотивом поведінки індивіда.

Отже, когнітивний дисонанс - це негативний спонукальний стан, що виникає в ситуації, коли суб'єкт одночасно наділений двома психологічно суперечливими “знаннями” про один об'єкт; він суб'єктивно відчувається як дискомфорт, якого потрібно позбутися. На думку вченого, зменшити дисонанс можна за допомогою одного з трьох способів: змінити один з елементів системи знань таким чином, щоб він не суперечив іншому; додати нові елементи до суперечливої структури знань, зробивши її при цьому менш суперечливою і більш узгодженою; послабити значущість для індивіда неузгоджених між собою знань.

За результатами досліджень Л. Фестінгера, найбільш виражений мотиваційний вплив на людину когнітивний дисонанс здійснює в таких

життєвих ситуаціях: у прийнятті життєво важливих рішень, подоланні конфліктів, що при цьому виникають; у вимушеному здійсненні неприємних вчинків; у виборі інформації; у погодженні думки індивіда з позицією членів значущої для нього групи; в отриманні раптових результатів. Ученим було встановлено, що після ухвалення рішення дисонанс зазвичай зменшується, послаблюється, причиною чого є надання більшої ваги тому рішення, яке ухвалене, а не тому, що відхилене. Водночас був зроблений інший висновок, згідно з яким після ухвалення рішення індивід мимоволі починає шукати додаткові аргументи на користь обраного варіанта й цим штучно підвищує для себе його значущість. Проте трапляється й навпаки: після здійснення вибору людина підвищує цінність не того варіанта рішення, який вона обрала, а того, який був відхиленим, що не зменшує дисонансу, а збільшує його.

Міра участі кожної конкретної особистості в комунікативному процесі може зумовлюватися стилями спілкування. Наприклад, авторитарний стиль спілкування передбачає “поглинання” спільної діяльності дією одного з учасників комунікативного процесу, ліберальний стиль характеризується різними проявами послабленої участі у спілкуванні (недостатньою участю або браком її), демократичний - має на меті діалогічні, рівноправні форми взаємодії. Загалом вивчення мотивів і потреб особистості розширює поняття “комунікативний потенціал особистості”, з одного боку, як вираження потреби в контактах з іншими людьми, а з іншого - як вибіркове ставлення до людей і вибіркове використання форм спілкування у взаємодії з різними людьми. Проблема участі людини у взаємодії і спілкуванні вивчається також через прояв її комунікативних здібностей.

Отже, комунікативний потенціал особистості можна розглядати як систему її комунікативних здібностей, вивчення яких здійснюється в наш час у досить широкому діапазоні.

Традиційно в загальній і диференціальній психології переважна увага приділяється предметно-пізнавальному характерові здібностей (здібності до різних видів діяльності). Проте здібності комунікативного характеру мають не менше значення для психологічного розвитку індивіда, його соціалізації, набуття ним необхідних форм суспільної поведінки. Аналізуючи здібності до спілкування, варто звернути увагу на те, що без уміння адаптуватися до контактів міжособистісного характеру й до людей, які беруть у них участь, правильно сприймати й оцінювати їх самих та їхні вчинки, взаємодіяти з ними й налагоджувати приязні стосунки в різних соціальних ситуаціях, нормальне життя і психічний розвиток особистості були б просто неможливі.

Серед комунікативних здібностей виокремлюють дві основні групи: перша з них пов'язана з умінням використовувати особистісні комунікативні властивості людини у спілкуванні, а друга - з володінням технікою спілкування й контакту. Ці дві групи здібностей об'єднують цілий

комплекс якостей особистості (і своєрідних вмінь), що забезпечують успішний комунікативний процес. Наприклад, здібності керувати своєю поведінкою у спілкуванні, комплекс перцептивних здібностей, пов'язаних з розумінням, з урахуванням у спілкуванні особливостей іншої людини, з умінь моделювати особистість іншого; здібності встановлювати, підтримувати контакт, змінюючи його глибину, входити і виходити з нього, передавати й перехоплювати ініціативу у спілкуванні; здібності оптимально будувати свою мову у психологічному відношенні. Особлива увага при цьому акцентується на групі здібностей, які характеризують “технологічну” підготовленість людини до спілкування: психологічно правильно вступати у процес взаємодії; підтримувати спілкування, постійно стимулювати як власну активність, так і активність співрозмовника; прогнозувати можливі шляхи розвитку ситуації, в рамках якої розгортається комунікація; уміння долати психологічні бар'єри; адекватно ситуації обирати жести, міміку, манеру поведінки тощо.

Не менш важливими є особливості індивіда, пов'язані з пізнанням людини людиною в комунікативних процесах і спільній діяльності. Ця проблематика є на сьогодні чи не самостійною галуззю у психологічних дослідженнях саме тому, що названі процеси є вагомим аспектом спілкування. Так, О. Бодальов, підкреслюючи значущість означеної проблеми, вказує на те, що формування образів людей і формування понять про їхні особистісні якості підкоряється тим самим законам, за якими розгортається формування в людини образу предмета чи узагальненого знання про нього. Водночас учений наголошує на специфічності пізнання людини людиною, адже воно пов'язане з конкретно людиною, з її характером, здібностями, із встановленням і збереженням комунікацій тощо. При цьому форми психічного відображення виконують найважливішу функцію в об'єднанні людей - вони є регулятором спілкування, а образи інших людей і узагальнені знання про них постійно залежать від цілей і характеру комунікацій з іншими людьми. На ці комунікації передусім впливає та діяльність, котра об'єднує людей, її зміст, хід і результати. До перцептивно-рефлексивних здібностей належать соціально-психологічна спостережливість, оцінювання індивідом власної групи й міжособистісних стосунків, суб'єктивне уявлення про власну роль і роль інших у неформальній структурі групи, індивідуальне уявлення про цілі, цінності, установки, настрої, інтереси, що переважають у групі, тощо. Отже, численні психологічні дослідження перцептивно-рефлексивних властивостей і можливостей особистості дають змогу вважати їх своєрідними комунікативними властивостями, які формуються в ході взаємодії і спілкування та впливають на успішність участі індивідів у комунікативному процесі.

До внутрішньоособистісних характеристик індивіда, що описують його комунікативний потенціал, належать також комунікативні знання й

навички, своєрідність прояву яких у конкретній поведінковій реакції залежить від конкретного індивіда, його типологічних властивостей.

Таким чином, суттєвий аспект комунікативної структури особистості відображають ті її якості, в яких виражена комунікабельність індивіда, його комунікативна програма поведінки, готовність до взаємодії, емоційно-емпатійні можливості, його соціальне місце (статус, позиція, роль) у групі. В цілому процес спілкування - це своєрідна цілісна система органічної соціально-психологічної взаємодії учасників комунікативного процесу, сутністю якої є обмін інформацією, здійснення впливу, організація взаємовідносин, загалом соціально-психологічне відображення соціальної реальності.

Із усього сказаного випливає, що стосовно особистості можна говорити як про потенціал у цілому, маючи на увазі природні задатки, здібності, обдарованість, талант, геніальність індивіда, його психофізіологічні особливості, інтелектуальні можливості, соціальний статус, так і про культурний, моральний, комунікативний потенціал. Щодо останнього, то він означає притаманні особистості комунікативні можливості, внутрішні комунікативні резерви індивіда, які реалізуються - як свідомо, так і стихійно - і в системі формують комунікативний досвід особистості, її комунікативне ядро й комунікативний світ.

Отже, комунікативний потенціал особистості варто трактувати як наявність у неї специфічних якостей, здібностей, комунікативних знань, вмінь, навичок і мотивів. Перелічені властивості розвиваються у спілкуванні та закріплюються у структурі особистості як своєрідна життєва позиція, котра впливає на життєву перспективу людини й виконує функцію подальшого вдосконалення реальної комунікативної поведінки. За таких обставин суспільна детермінація не лише не відхиляє, а й передбачає самостійне, активне, творче начало індивіда у здійсненні ним поведінкових реакцій, у переведенні потенційних комунікативних властивостей в актуальні й закріплення останніх у повсякденній практиці взаємодії та соціально-психологічного відображення.

Те, як індивід бере участь у кожному комунікативному акті, залежить від його індивідуальних властивостей, змісту спільної діяльності, інтенсивності контактів, ініціативності у спілкуванні, емоційної задоволеності контактами, змістом спілкування, місця особистості у групі, накреслених цілей, наявності умов, які забезпечують виконання даних цілей, рівня усвідомлення індивідом власних комунікативних можливостей, міри адекватності самооцінки комунікативної поведінки в комунікативному процесі, індивідуальних особливостей інших учасників взаємодії, соціокультурного та етнопсихологічного контексту, соціально-економічної й політичної ситуації тощо. Натомість за будь-яких умов, що впливають на своєрідність прояву комунікативних властивостей індивідів у взаємодії, завжди можна побачити те неповторне, індивідуальне, стійке, що характеризує комунікативні можливості людини й визначає її як

особистість, здатну здійснювати ефективне спілкування. Це неповторне, стійке і є основою, стрижнем комунікативного потенціалу особистості, виступає її внутрішнім резервом, що забезпечує адекватну самооцінку, формує авторитет індивіда в групі.

Отже, можна виокремити такі складові й характеристики комунікативного потенціалу особистості: комунікативні можливості, наявні комунікативні сили індивіда, які особистість може використати в конкретній формі спілкування; психологічні властивості й можливості особистості, які набуваються за реальних умов спілкування і взаємодії з іншими людьми; комунікативні можливості подальшого розвитку особистості. При цьому комунікативні властивості особистості є її потенційними можливостями, які визначають ефективність спілкування, вимірюють ступінь сили участі в соціально-психологічному відображенні соціальної реальності, глибину й повноту входження у процес взаємодії, повноцінність контакту.

Динамічний характер комунікативного потенціалу сприяє розвитку або гальмуванню комунікативних властивостей і здібностей індивіда і ставить до особистості підвищені вимоги за прояв внутрішніх комунікативних резервів, за переведення їх з потенційних в актуальні. Йдеться фактично про найефективнішу реалізацію закладених у людині потенційних комунікативних можливостей, про проблему переходу названих феноменів (потенційне-актуальне), визначення теоретичних і практичних меж розвитку комунікативних здібностей особистості. Тут потрібно враховувати як генетичну межу розвитку комунікативних здібностей (обмеження розвитку, що закладено ще в генетичному коді людини), так і культурну межу, яка полягає в неможливості створити всі умови для розвитку комунікативних здібностей у рамках конкретного соціокультурного контексту. Водночас необхідно зважати також на той факт, що багато хто з людей не знає свого комунікативного потенціалу і його значення в професійному розвитку й самовдосконаленні.

Можна назвати кілька причин такого стану:

- слабкість мотивів психічного саморозвитку, недостатнє розуміння людиною причинного зв'язку між рівнем життєдіяльності й рівнем психічного розвитку - невикористання шансів, заперечення їх призводить до зменшення можливостей прояву комунікативних властивостей особистості;
- проблема сенситивних періодів розвитку особистості - в різні періоди онтогенезу комунікативний потенціал може поступово зменшуватися (можливості, які вчасно не реалізувалися, втрачаються);
- вплив зовнішніх чинників, ролі соціального середовища, культурних цінностей соціальної групи, які в наш час зазнають безпрецедентних змін, що торкаються політики, економіки, технології, освіти, культури, соціальних відносин і мають безпосередній вплив на становлення й розвиток комунікативної сфери особистості та інших учасників спілкування (зміни несуть у собі як мобілізаційний ефект, який змушує людину переорієнтовуватися у взаємодії та спілкуванні з іншими, набуваючи при

цьому нових комунікативних знань і вмінь, так і дестабілізаційне начало, напруженість у стосунках, зниження ефективності спілкування);

- схильність значної частини людей до “соціального затишку”, до збереження старого стилю поведінки, взаємодії і спілкування (реалізація погребі у спілкуванні за нових умов вимагає відкритості новим вимогам, ідеям, змінам);

- негативні дії групи, де відбувається соціалізація особистості і прояв реальної комунікативної поведінки;

- вплив минулого досвіду, звичок, деформацій, пов’язаних із асоціальними, десоціальними й ресоціальними проявами особистості.

В цілому узагальнення теоретичного і практичного аналізу структурних складових комунікативного потенціалу особистості, характеристика процесу розвитку індивіда як зростання його комунікативних можливостей у межах переходу потенційного в актуальне, дають підставу стверджувати, що цей процес є становленням стійких комунікативних зв’язків людини, які сприяють налагодженню інформаційного обміну, взаємовпливу, сприйманню й відображенню соціальних відносин.

Успішність прояву комунікативного потенціалу особистості визначається: усвідомленістю значення комунікативної діяльності, комунікативних знань і вмінь у комунікативному житті людини; знанням власних комунікативних можливостей і комунікативних особливостей інших учасників спілкування; систематичним поповненням знань з теорії і практики спілкування.

Література

1. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные труды. - М. : Педагогика, 1983. - 272 с.
2. Добрович А. Б. Общение: наука и искусство. - М. : Знание, 1980.
3. Дуков Ю. М. Эффективность делового общения. - М. : Знание, 1988.
4. Ерастов Н. П. Психология общения. Пособие для студентов психологов. - Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1979. - 96 с.
5. Злобина Е. Г. Общение как фактор развития личности. - К. : Наукова думка, 1982. - 115 с.
6. Ломов Б. Ф. Общение и социальные регуляторы поведения индивида / В кн.: Психологические проблемы социальной регуляции поведения. - М. : Наука, 1976.

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ – ПРОБЛЕМА ХХІ СТОЛІТТЯ

Наш час – це час глобалізованого розвитку новітніх технологій, зокрема Інтернет-технологій. З їх появою у науковців різних галузей з'являються нові питання для вирішення. Психологія теж має низку питань для розв'язання, викликала поява Інтернету. Одним із таких питань є Інтернет-залежність. Багато сучасних людей проектує своє реальне життя у віртуальне, шукаючи там вирішення своїх як внутрішньоособистісних проблем, так і проблем у міжособистісному спілкуванні. Але це сприяє їхньому “відключенню” від реального життя. Люди поринають у віртуальний світ і це часто заважає їм у повсякденному житті, у особистому. Зокрема, зменшується кількість реальних стосунків, зменшується час, який відводився раніше на спілкування з родиною. Часто це породжує непорозуміння, що спричиняють конфлікти. Це значно впливає на розвиток відносин і у сімейних парах. Одним з чинників, що зумовлюють виникнення конфліктних ситуацій у повсякденному житті подружжя, виступає Інтернет-залежність.

Безумовно, що Інтернет - це і віртуальна бібліотека, і віртуальний світового масштабу маркетинг, це бізнес, це повний доступ до необхідної інформації тут, зараз і тепер. Подорожувати цим безмежним порталом можна до безкінечності, число сайтів незліченне, їхнє інформаційне наповнення різноманітне. Окрім інформаційного “багажу”, Інтернет має інші підступні можливості: за секунду можна знайти цікавого співрозмовника відповідно до своїх інтересів, немає потреби спілкуватися лише з ним, оскільки завжди можна знайти когось іншого. Ніхто в цьому уявному світі тебе ні до чого не змушує: можна дати волю своїй фантазії, можна помандрувати з однієї точки земної кулі в іншу, а також бути присутнім у кількох місцях одночасно, створювати “собі подібні” особистості. Саме тут можна бути і чоловіком, і жінкою, і супер-генієм, і вундеркіндом, і власником величезної нафтової корпорації, і безробітним... Людина може реалізувати усі свої бажання, перебуваючи у будь-якому віртуальному соціальному статусі. Існують віртуальні іміджмейкери, які абсолютно не заважають, не оскаржують ваш вибір власного образу... Ось саме і тут існує реальна небезпека - може відбутися підміна реального життя на віртуальне. Адже з другом, який по той кінець дроту, можна обговорювати найпотаємніші речі, а, при зустрічі справжнього (“в реалі”, мовою Інтернету) друга, зникає тема для розмови. Таке собі створення вигаданого сценарію власного життя. Реалізація нереалізованого, але не справжня, а віртуальна. Таким чином, прикрим є той факт, що Інтернет, а точніше - його можливості, призводять до зміни

психічного стану, а гірше, що це захоплення, проведення днів та ночей в Мережі може викликати серйозний психічний розлад.

Дослідники цієї проблеми небезпідставно вважають, що Інтернет найбільше відповідає міфологічному мисленню маленької дитини. Таке мислення ніколи не зникає повністю, а тільки витісняється зі свідомості з віком, воно зберігається в несвідомому дорослої людини, породжуючи віру в прикмети і магічні ритуали. Отже, Інтернет є ідеальним середовищем для актуалізації багатьох психічних процесів несвідомого, архетипного характеру. Для багатьох людей, у психологічному сенсі, Всесвітня мережа стала дверима в той чарівний казковий світ, який людина змушена була покинути в дорослому віці, під тиском об'єктивних умов реального світу. У процесі соціалізації дитини, безпосереднє афективне сприйняття і реагування придушується виконанням набору соціально-схвалювальних норм і правил. І в ситуації, коли чинні норми і правила стають непотрібними або втрачають свою силу, проявляється первинний, примітивний, такий, що дотепер придушувався, засіб реагування.

Особливості віртуальної реальності такі, що користувач, який опинився в ній, “змушений” актуалізувати витіснені в підсвідоме інфантильні уявлення. Ефект посилюється ще й тим, що це здебільшого відповідає власним психологічним потребам користувача. Хвороба може розвиватися повільно, а іноді для цього потрібна лише мить - погані настрої, проблеми в сім'ї, на роботі, обмежене спілкування з реальними людьми (самотність), схильність до депресій, азартних ігор тощо - саме ці стани і є каталізаторами онлайнголізму.

Дослідники поділяють Інтернет-залежність на чотири стадії:

Перша стадія - людина сідає і починає працювати в мережі.

Друга стадія - вона проявляє зацікавлення і намагається використовувати Інтернет для роботи і розваг.

Третя стадія - найстрашніша: людина увесь час проводить в Інтернеті, втрачає відлік часу, відходить від комп'ютера тільки для того, щоб поїсти і поспати.

Четверта стадія - це стадія спокійного ставлення до Інтернету, коли його використовують тоді, коли є потреба.

Більшість людей проходить швидко усі ці три стадії і переходять на четверту. Але деякі користувачі можуть зупинитися на третій стадії, і тоді їм потрібна допомога спеціаліста. Інтернет-узалежнені особи мають аномальний потяг до роботи з комп'ютером (до ігор, програмування або інших видів діяльності), здійснюють пошук у віддалених базах даних. Їх притягують азартні ігри, онлайніві аукціони. Інтернет-адикти стають аномально залежними від “кібер-відношень”, тобто від соціальних застосувань Інтернету: від спілкування в чатах, сайтах знайомств, групових ігор і телеконференцій, що часто призводить до підміни присутніх у реальному житті членів сім'ї, друзів віртуальними. Багато з них стають залежними від “кіберсексу”, тобто від порнографічних сайтів в Інтернеті, від обговорення сексуальної тематики в чатах або на спеціальних телеконференціях “для дорослих”.

Узалежнені люди відчують радість, ейфорію під час перебування в мережі, не можуть зупинитися, навіть якщо настає час їжі або сну. Вони часто і декілька разів підряд перевіряють свою електронну пошту. Поза мережею вони стають роздратованими, відчують спустошеність, депресію, усе більше часу проводять в Інтернеті, зневажають рідних, близьких і друзів, втрачають працездатність. Вони відчують головний біль, сухість в очах, болі у спині, страждають розладами сну.

Залежність від Інтернету, або Інтернет-адикція - реальна проблема, особливо це стосується молоді, адже саме в цьому віці з'являється пристрасть до чогось нового, непізнаного, захопливого. У розвитку Інтернет-залежності провина не лише Всесвітньої мережі, а особистісні характеристики людей, які прагнуть з різних причин втекти від реальності. Просто для цього Інтернет достатньо зручний і до того ж легкодоступний. Тобто Всесвітня мережа - це такий же засіб втечі, як, наприклад, алкоголь, причому менш небезпечний для здоров'я людини і суспільства.

Звичайно ж, не варто думати, що Інтернет - це абсолютне зло і чума XXI століття, яка заразить нас всіх. Інтернет надає прекрасні можливості утілювати свої фантазії і найзаповітніші мрії, представляти себе ким завгодно і жити іншим життям, якого так не вистачає в реальності, але не треба забувати про справжнє життя і живих людей, які нас оточують. Інтернет не вирішить наших проблем, і нові віртуальні друзі ніколи не замінять перевічених реальних. Життя одне і не потрібно створювати собі світ ілюзій, щоб відчувати себе щасливим. Своє щастя потрібно будувати тут і зараз, і хай Інтернет буде в цьому добрим помічником.

В. Д. Коцюк

*к.і.н., заступник директора
з навчально-виховної роботи
Хмельницького інституту МАУП*

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Потреба в пізнанні - одна з головних людських потреб, на основі якої відбувається освоєння індивідом багатовікового людського досвіду. У різні періоди життя людини змінюються об'єкти його інтересу, форми і способи надбання знань, проте потреба в пізнанні як внутрішньо притаманна людині властивість, з роками не тільки не притупляється, але і отримує свій подальший розвиток.

Останніми роками в психологічній науковій літературі питанням мотивації навчальної діяльності приділяється особлива увага. Це не випадково, оскільки питання про мотиви - це по суті питання про якість навчальної діяльності. Переважання зовнішніх мотивів веде до того, що навчання набуває формальний характер, відсутній творчий підхід,

самостійна постановка навчальних цілей. Відомо, що саме негативне або байдуже відношення до навчання може бути причиною низької успішності або неуспішності студента.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної освіти є побудова такого процесу навчання, який міг би бути основою формування мотиваційної сфери студентів.

У зв'язку з цим виникають суперечності між існуючим станом мотивації навчання у студентів ВНЗ і сучасними вимогами до їх навчальної активності; між потребами практики в науково-обґрунтованих рекомендаціях по управлінню мотиваційною сферою студентів і відсутністю достатніх для цього науково-психологічних знань.

В процесі навчання студент зіштовхується з низкою проблем психолого-педагогічний аспект яких пов'язаний з пристосуванням до нової дидактичної ситуації, принципово відрізненої від шкільної формами та методами організації навчального процесу. Ця новизна та пов'язані з нею труднощі створюють свого роду дидактичний бар'єр, який повинен бути подоланий. З цього випливає, що у розвитку особистості майбутнього фахівця важливе значення має формування позитивних мотивів та дійсних цілей, оскільки мотиви та цілі являються важливими детермінантами діяльності.

У поведінці людини є дві функціонально взаємопов'язані сторони: збуджуюча та регуляційна. Збудження забезпечує активізацію та напрямок поведінки і пов'язано з поняттями мотиви та мотивації. Ці поняття включають у себе уявлення про потреби, інтереси, цілі, наміри, прагнення, які є у людини, уявлення про зовнішні фактори, які заставляють її вести себе окремим чином, про керівництво діяльністю у процесі її здійснення [8].

Мотивація є визначальним компонентом організації навчальної діяльності студентів. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою щодо діяльності, однак завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. Передумовою успіху в ній є сформованість спонукальної сфери, розвиток якої потребує цілеспрямованого педагогічного впливу.

Мотив (франц. *motif*, лат. *motus* - рух) - спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини [10].

Пов'язаний він із задоволенням наявних потреб суб'єкта діяльності, а тому відіграє спонукальну функцію, зумовлює предметну спрямованість активності людини. Розрізняючи мотиви, учень розуміє, чому потрібно вчитися, але це може і не спонукати його до навчальної діяльності.

Мотивація - система спонукань які зумовлюють активність організму і визначають її спрямованість [10].

Мотивація - це циклічний процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають одне на одного, і результатом якого є реально простежена поведінка.

Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі.

Мотив на відміну від мотивації - це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистою властивістю, зосередити збуджуючою до здійснення окремих дій.

На думку Л.Д. Столяренко: "Мотив - це збудження до діяльності, пов'язане з задоволенням потреби суб'єкта" [1]. Під мотивом також найчастіше розуміють причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків, сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта.

Мотив також можна визначити як поняття, що в узагальнюючому виді являє собою сукупність компонентів. З усіх можливих компонентів найбільш важливим є поняття "потреби". Її ще називають станом нужди людини в окремих умовах, які необхідні для нормального існування та розвитку. Потреба активізує організм, стимулює його поведінку, спрямовану на пошук того, що вимагається.

Потреби - динамічно активні стани особистості, що виявляють її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність спрямовану на зняття цієї залежності. В процесі діяльності відбувається як розвиток особистості, так і перетворення середовища, в якому живе людина. Отже, потреби - це рушійна сила розвитку особистості. Мотиви, потреби та цілі - є складовими мотиваційної сфери людини [10].

Навчальна мотивація ґрунтується на потребі, яка стимулює пізнавальну активність студента, її готовність до засвоєння знань. Потреба не визначає характеру діяльності, її предмет окреслюється тоді, коли людина починає діяти. Спонукальна (мотиваційна) складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви і сенси навчання. Важливою умовою учіння є наявність пізнавальної потреби і мотиву самовдосконалення, самореалізації та самовираження. Емоційне переживання пізнавальної потреби постає як інтерес.

Навчальна мотивація визначається як приватний вид мотивації, включений в певну діяльність, - в даному випадку діяльність навчання.

Навчання для студентів повинно набути особистісного життєвого сенсу, який поєднує розум, почуття і волю та виявляється в спрямуванні творчої пізнавальної активності на життєве самовизначення і професійне самоствердження, оволодіння професією і розвиток своїх потенційних можливостей. Неупереджене, пристрасне ставлення до мети, завдань і процесу навчання загалом визначає успіхи студента в учбовій діяльності.

Успіх у навчанні залежить від багатьох факторів, серед яких провідне місце займають мотиви (причини, що спонукають до навчання), установка (психологічне налаштування, готовність до діяльності), пізнавальні потреби й інтереси, а також цілеспрямованість та інші вольові якості студента.

На успішність студента впливає також і рівень його інтелектуального розвитку, багаж знань і вмінь, з яким він приходить зі школи. Проте в

дослідженні А. О. Реана [7] був виявлений цікавий факт. Результати тестування за шкалою загального інтелекту групи студентів-майбутніх педагогів були зіставлені з рівнем їх успішності. Виявилось, що відсутній значущий зв'язок рівня інтелекту студентів із показниками успішності як із фахових предметів, так і з дисциплін загальногуманітарного циклу. Цей дивний, на перший погляд, факт отримав висвітлення також у дослідженні В. О. Якуніна [11] та М. І. Мешкова, які встановили іншу суттєву закономірність. Виявилось, що “сильні” і “слабкі” студенти все ж таки відрізняються один від одного, однак не за рівнем інтелекту, а за мотивацією навчальної діяльності. Для “сильних” студентів характерною є внутрішня мотивація: вони мають потребу в опануванні професією на високому рівні, зорієнтовані на отримання міцних професійних знань і практичних умінь. Стосовно ж “слабких” студентів, то їх мотиви загалом зовнішні, ситуативні: уникнути осуду і покарання за низьку успішність, не залишитися без стипендії тощо.

Результати дослідження засвідчують, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного фактора за умови недостатньо високого рівня розвитку спеціальних здібностей або прогалин у необхідних знаннях, уміннях і навичках студента. У зворотному ж напрямку такої компенсаторної залежності не спостерігається. Це означає, що ніякий високий рівень інтелектуальних здібностей студента не може компенсувати низьку його учбову мотивацію та безпосередньо сприяти успішній навчально-професійній його діяльності. Саме тому важливою проблемою є завдання формування професійних мотивів навчання, потреби в набуванні професійних знань, умінь і навичок. Тоді навчання надає насолоду, викликає позитивні переживання, бажання працювати.

Розуміння важливої ролі мотивації учбової діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу (О. С. Гребенюк) [3]. Багато психологів висловлюють думку про необхідність цілеспрямованого формування в студентів позитивної мотивації навчально-професійної діяльності, підкреслюючи складність управління цим процесом (А. К. Маркова) [6].

Проведене експериментальне дослідження зі студентами дало змогу визначити принципи й психолого-педагогічні умови забезпечення професійної мотивації їх навчання [8]:

1. Формувати (і підтримувати) прагнення студентів виявити і ствердити себе через навчально-професійну діяльність. Із цієї метою застосовують:

- ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю, її суспільною значимістю;
- створення уявлень про професіонала з обраної спеціальності, усвідомлення ближніх (безпосередніх) і кінцевих (перспективних) цілей професійного навчання;
- складання “Образу-Я” як фахівця;

- формування ціннісних орієнтацій, що пов'язані з професійною діяльністю;

- забезпечення умов для самопізнання, самовиховання, стимулювання прагнення до самовдосконалення;

- підтримання допитливості й “пізнавального” психологічного клімату в студентській академічній групі.

Як наслідок, формується часова перспектива, ідентифікація з професійною моделлю, уявлення про себе в майбутньому в ролі виконавця професійної діяльності.

2. Допомогати (навчати) мінімізувати тривожність, невпевненість щодо професійної діяльності, приділяти увагу розвитку професійних якостей, здібностей до саморегуляції. Ось чому психологічні служби в університетах багато важать для таких студентів.

3. Навчання набуває життєвого сенсу, якщо приносить задоволення, переживання успіху, усвідомлення свого просування вперед. Тому самооцінку треба підвищувати за рахунок успіху, а не зниженням рівня домагань.

Над психологією мотивації надбудовується психологія свободи вчитися, бажання вчитися, потреби в набутті знань. К. Роджерс писав [9]: “Під навчанням я розумію ненаситну допитливість, що рухає розумом людини, яка прагне опанувати все, що може почути, побачити або прочитати з теми, яка має для неї особистісний зміст”.

Стосовно навчальної діяльності студентів в системі вузівської освіти під професійною мотивацією розуміється сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись в свідомості, спонукають і направляють особу до вивчення майбутньої професійної діяльності. Професійна мотивація виступає як внутрішній рушійний чинник розвитку професіоналізму і особи, оскільки тільки на основі її високого рівня формування, можливий ефективний розвиток професійної і утвореної культури особи.

При цьому під мотивами професійної діяльності розуміється усвідомлення предметів актуальних потреб особи (здобування вищої освіти, саморозвитку, самопізнання, професійного розвитку, підвищення соціального статусу і так далі), учбових завдань, що задовольняються за допомогою виконання, і спонукаючих його до вивчення майбутньої професійної діяльності

Становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого фахівця, на думку В. А. Якуніна можливо лише при сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні в його професійному становленні. Н. Б. Нестерова, аналізуючи психологічні особливості розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів, вона розділяє весь період навчання на три етапи [4]:

I етап (I курс) характеризується високими рівневими показниками професійних і навчальних мотивів, керівники учбовою діяльністю. Разом з тим вони ідеалізуються, оскільки обумовлені розумінням їх суспільного сенсу, а не особового.

II етап (II, III курс) відрізняється загальним зниженням інтенсивності всіх мотиваційних компонентів. Пізнавальні і професійні мотиви перестають управляти навчальною діяльністю.

III етап (IV-V курс) характеризується тим, що росте ступінь усвідомлення і інтеграції різних форм мотивів навчання.

В. Т. Лісовський і А. В., Дмитрієв, крім відношення до навчання, ввели такі підстави [5], як наукова і суспільно-політична активність, загальна культура і колективізм. В результаті ними було виділено шість типів студентів. Не дивлячись на повноту опису і легкості знаходження аналогів до виділених типів серед студентства, дана типізація виявляється обмеженою ситуацією навчання у ВНЗ і лише умовно може бути поширена на майбутню діяльність. В цьому відношенні перевагами виділяється типологія студентів американського коледжу, отримана Д. Готлібом і Б. Ходкінсом. Ними виділені наступні типи становлення в професії [4]:

Тип “W” (професіонали). Вони відносяться до навчання як до інструменту підготовки до майбутньої професії. Виконують лише стільки домашніх завдань і вправ, скільки потрібний для того, щоб не залишитися на другий рік. На думку більшості “професіоналів”, основна причина того, що вони вчаться, - це отримання професійної підготовки і освіти.

Тип “X” (нонконформісти). Ці студенти шукають в предметах, що викладаються, знання про життя взагалі на основі власного вибору. Не виходять з бібліотек. На їх думку, навчальний заклад існує для того, щоб задовольнити їх потребу в знаннях і цікавості до життя.

Тип “Y” (академіки). Ці студенти наближаються до типу “X” з тією різницею, що академіки теж живуть книгами, не відриваються від інших форм суспільного життя. Вони прагнуть виділитися, якнайкраще скласти іспити.

Тип “Z” (студентські діячі). Ці студенти велику увагу приділяють суспільним формам життя, ніж самій науці. Цілком імовірно, що загальна спрямованість структури інтересів даних типів, що склалася, зберігаються і в їх подальшій діяльності.

Проте прагнення авторів знайти універсальну підставу типології, що дозволяє як би передбачити шляхи розвитку професіонала, особливо яскраво виявляється в спробах визначити рівні професійної спрямованості студентів. Так, Е. Ф. Зеєр виділяє наступні типи студентів по професійній спрямованості [4]:

I тип - студенти з позитивною професійною спрямованістю, яка представляє ситуацію відповідності особі вибраної професії, що припускає зв'язок домінуючих, провідних мотивів із змістом професійної діяльності.

II тип - студенти, що остаточно не визначилися в своєму виборі. Для них прийнятний компроміс між невизначенням, іноді негативним відношенням до професії і продовженням навчання у ВНЗ, перспективою надалі працювати за цією професією.

III тип - студенти з негативним відношенням до професії. Мотивація їх вибору обумовлена суспільними цінностями вищої освіти. Вони мають слабе уявлення про професію. Тут провідний мотив виражає потреба не стільки в самій діяльності, скільки в різних пов'язаних з нею обставинах.

Таким чином, як видно з останньої типізації, студенти розрізняються своєю вмотивованістю до навчальної діяльності.

Формування стійкого позитивного відношення до професії - одне з актуальних питань педагогіки і педагогічної психології. Тут ще немало не вирішених завдань. У сучасних умовах динамічного розвитку професійних знань, через вимоги, що пред'являються до особи, про безперервну професійну освіту і вдосконалення, подальша розробка вказаної проблеми набуває великої значущості. Її конкретне рішення багато в чому залежить від спільних зусиль педагога і психолога - як на стадії роботи профорієнтації в школі, так і в процесі професійного навчання.

Психологічне вивчення мотивації і її формування - це дві сторони одного і того ж процесу виховання мотиваційної сфери цілісності особи студента. Вивчення учбової мотивації необхідно для виявлення реального рівня і можливих перспектив, а також зони її найближчого впливу на розвиток кожного студента. У зв'язку з цим результати проведеного дослідження процесу професійної мотивації, показали нові процеси взаємозв'язку суспільного пристрою суспільства і формування у студентів нових цілей і потреб.

Література

1. Бибрих Р. Р. Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов / Р. Р. Бибрих, И. А. Васильева // Вестник МГУ. - Психология. - 1987. - № 2. - Серия 14.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. - М. : Педагогика, 1991. - 480 с.
3. Гребенюк О. С. Проблемы формирования мотивации учения и труда у учащихся средних профтехучилищ / О. С. Гребенюк. - М., 1985.
4. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів: Монографія. - Ірпінь, 2000. - 191 с.
5. Лисовский В. Т., Дмитриев А. В. Личность студента. - Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. - 183 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. - М. : Изд-во МГУ, 1996. - 308 с.
7. Реан А. А. О ценностно-мотивационной сфере студентов-универсантов /А. А. Реан, Т. В. Андреева, Н. Н. Киреева и др. // Ананьевские чтения - 99: Тезисы науч.-практ. конф. - СПб., 1999.
8. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. - К. : Тов. "Філ.-студія", 2006. - 320 с.
9. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. - М. : Смысл, 2002. - 527 с.

10. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. - К. : Центр учбової літератури, 2012. - 168 с.
11. Якунин В. А. Педагогическая психология. - С-Пб., 1998 г.

І. А. Лукіянчук

студентка групи СПс-51

Хмельницького інституту МАУП

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Методи являють собою своєрідний інструментарій здійснення дослідження і визначають розвиток юридичної психології. Оптимальною є система методів трьох рівнів: загального, особливого й окремого - відповідно загальний метод (метод діалектики), загальнонаукові методи і окремі методи (окремо наукові).

Важливе місце посідають методи, які перенесені із загальної психології і використовуються в юридичній: а) психологічні методи вивчення особистості; б) методи психологічного впливу; в) методи перевірки психологічних властивостей особистості. Прагматичне значення мають методи судово-психологічної експертизи: психологічний аналіз матеріалів кримінальної справи; психологічний аналіз злочину; психологічний аналіз ситуації; метод психоаналізу; метод тестування; метод бесіди з підекспертним та ін [1].

До окремо наукових методів юридичної психології традиційно відносять: спостереження, бесіду, анкетування, тестування, інтерв'ювання, природний і лабораторний експеримент, біографічний метод, метод незалежних характеристик. Інколи вирізняють також соціометричні методи, метод опитування певних осіб, метод контент-аналізу (вивчення продуктів діяльності) та психологічного аналізу документів та ін.

Метод спостереження полягає у вивченні психічних явищ шляхом безпосереднього сприйняття дослідником зовнішніх проявів психіки певної особи або групи осіб. Спостереження передбачає заздалегідь розроблену програму, підпорядковану певній меті. Метод спостереження, здійснюваний з науковою метою, може використовуватися в судовій діяльності. Так, прагматичний бік методу спостереження виявляється при провадженні окремих судових дій. Саме під час спостереження здійснюється вивчення особистості за допомогою фіксації зовнішніх реакцій на подразники. Відбувається також діагностика психологічного стану певних осіб, прогнозується їх відношення до тих чи інших обставин справи, припускається змінення власної позиції.

Метод експерименту передбачає вивчення різних психологічних явищ у спеціально створених для цього або контрольованих умовах. За своїм змістом він поділяється на природний і лабораторний експерименти. При проведенні природного експерименту випробувані не знають про його мету, призначення й умови, сприймають експеримент як справжню подію. Під час такого експерименту у досліджуваних не повинна виникати підозра, що їх психіку вивчають. У судовій діяльності такий експеримент не проводиться.

Мета лабораторного експерименту - з'ясування різних психологічних характеристик особистості. Лабораторний експеримент проводиться в штучних умовах. Такий експеримент знаходить широке застосування в загальній психології. В юридичній психології лабораторний експеримент має обмежене застосування. Це пов'язано з тим, що вивчення психічних властивостей особистості в процесі Судочинства виключає експериментування (крім досліджень, проведених у процесі судово-психологічної експертизи). У деяких літературних джерелах зазначається доцільність проведення емоційного експерименту. Сутність таких дослідів - спостереження за реакцією особи, спеціально викликану пред'явленням певного подразника. Емоційний експеримент використовують для того, щоб з'ясувати ставлення особи до встановлюваного факту (проведення певних дослідів з психікою особи). Тому проведення таких експериментів суперечить етичним вимогам судової діяльності.

Метод бесіди застосовується для одержання різних відомостей про особистість (її соціально-психологічні особливості) шляхом безпосереднього спілкування. Бесіда передбачає активність дослідника, який ставить запитання і спонукає шукати на них відповіді досліджуваних. Даний метод охоплює визначення предмета спілкування, складання заздалегідь переліку питань. Під час бесіди інформація отримується шляхом вільної розповіді і постановки запитань. Метод бесіди передбачає отримання інформації за допомогою вербальної (словесної) комунікації.

Біографічний метод полягає в збиранні, вивченні й аналізі відомостей стосовно життєвого шляху особистості. Такі відомості можуть міститися в різних документах - листах, архівних матеріалах, характеристиках, отриманих від певних закладів, установ та організацій, виробничих підприємств тощо. Застосування біографічного методу дозволяє отримати важливу інформацію про формування і розвиток особистості, її найближче оточення (родина, школа, коло друзів), вплив негативних чинників. Біографічний метод передбачає отримання інформації за допомогою автобіографічних методик (наприклад, спровокованих чи спонтанних автобіографій, інтерв'ю та ін.). Використання біографічного методу в судовій практиці є важливим засобом одержання інформації про особу.

Метод незалежних характеристик передбачає збирання даних про особистість з різних, незалежних один від одного джерел. Незалежні характеристики дають багатосторонній матеріал, який дозволяє скласти найповніше уявлення про особистість. Метод незалежних характеристик

надає значно ширшу інформацію (і більш об'єктивну), ніж біографічний метод.

Метод анкетування пов'язаний із опитуванням значної кількості осіб за чітко встановленою формою. Анкетний метод базується на анонімності заповнення анкети, що дозволяє одержати найбільш об'єктивні дані про досліджувані процеси і явища. Анкетний метод застосовується при дослідженні судової діяльності для з'ясування параметрів цієї роботи. Зокрема, це стосується визначення умов діяльності і шляхів її оптимізації, виявлення негативних явищ. Анкетний метод дозволяє встановлювати особливості здійснення судової діяльності, формування внутрішнього переконання і прийняття важливих рішень, проведення судових дій тощо.

Метод інтерв'ювання полягає в одержанні думки особи щодо певних явищ, процесів або обставин. Інтерв'ю повинно проводитись за чітко розробленою програмою. Так, інтерв'ю суддів надає досліднику інформацію про шляхи та критерії формування їхнього внутрішнього переконання та оцінки доказів, способи встановлення психологічного контакту з різними учасниками судового процесу, виховну роль рішень, що приймаються.

Важливе місце в психології посідає метод тестів. Термін "тест" походить від англійського, що означає випробування. Тест являє собою певне завдання (систему завдань), що дозволяє вимірювати рівень розвитку тієї чи іншої психологічної властивості (якості) особистості. У психології використовується також термін "тестування", що означає проведення перевірки або випробувань з використанням стандартизованих завдань (тестів), які відрізняються відповідною шкалою значень. Тестування застосовується обізнаними в психології особами з метою вимірювання індивідуальних відмінностей.

У психології розрізняють тести інтелекту (для виявлення розумового потенціалу індивіда), тести особистісні (вимірюються різні сторони особистості: установки, цінності, відносини, емоційні властивості й Ін), тести креативні (для вивчення творчих здібностей особистості), тести досягнень (які визначають ступінь володіння конкретними знаннями, вміннями, навичками), тести проєктивні (для цілісного вивчення особистості, заснованого на психологічній інтерпретації результатів проєкції (перенесення суб'єктом власних властивостей чи станів на зовнішні об'єкти) тощо.

Метод тестів в юридичній практиці використовується для вирішення різних завдань і визначення професійної придатності (або придатності до служби, наприклад у спецпідрозділах СБУ або МВС); проведення психологічної діагностики (наприклад для перевірки рівня інтелектуального розвитку); здійснення судово-психологічного дослідження (наприклад для встановлення психічного стану особи в момент вчинення злочину).

З метою дослідження пізнавальної сфери, наприклад сприйняття, може використовуватися метод пояснення сюжетних картин, що полягає в пред'явленні випробуваному тих або інших малюнків: веселих, сумних, зі

складним сюжетом. При цьому враховується активність і бажання випробуваного розглядати малюнок, витрачений час. Внаслідок тестування можуть бути отримані дані про кмітливість особи, вміння виділити істотне, емоційне відбиття (відгук).

Для дослідження сприйняття випробуваного результативним є метод відшукування чисел за допомогою таблиць Шульте. Суть тесту полягає в такому: на п'яти планшетах написані в різному порядку цифри від 1 до 25. Випробуваному пропонується відшукати, показати і назвати вголос всі цифри підряд і зробити це якомога швидше. При оцінці результатів враховується різниця в кількості часу, витраченого на кожний планшет. Збільшення його на останніх планшетах свідчить про стомленість, прискорення - про повільне входження в роботу. У нормі на кожний планшет має витратитися однаковий час (від 30 до 50 сек).

Для дослідження пізнавальної сфери може бути застосований метод заучування десяти слів. Випробуваному зачитують десять слів і пропонують повторити в будь-якому порядку. Дослід повторюється п'ять разів, через годину - ще раз. Крива запам'ятовування може вказувати на послаблення активності уваги, стомленість, "застрявання" на помилці. Деяка модифікація розглянутого тесту у вигляді методу заучування десяти чисел застосовувалася у військах спеціального призначення для визначення особливостей запам'ятовування випробуваними в екстремальних умовах (пропонувалося десять різних двозначних чисел).

Використання тестових методик не припускає спрощеного підходу. Історія юридичної психології знає періоди, коли І мстою визначення причетності до вчиненого злочину пропонувалося використовувати тестування. Зокрема, мала місце рекомендація про використання тесту "плями" (у психології - тест Роршаха, запропонований швейцарським психологом Г. Роршахом) для "діагностики" причетності. Якщо випробуваний у чорнильних плямах Роршаха бачив схожість зі слідами крові, робився висновок про причетність його до вчинення злочину.

Водночас введення в психологічну практику тесту Роршаха стало одним з великих досягнень психології ХХ ст. За своїм змістом тест Роршаха являє собою метод вивчення особистості за допомогою інтерпретації висловлювань і реакцій досліджуваних на послідовне сприймання ними десяти зображень симетричних чорно-білих і кольорових плям. Даний тест призначений для діагностики прихованих установок, спонукань, властивостей характеру. Основні теоретичні установки Роршаха полягали в такому. Якщо людина оперує всією плямою, то виходить, що вона здатна сприймати основні взаємозв'язки і схильна до систематизованого мислення. Якщо фіксується на дрібних деталях, то значить, що вона уїдлива і дріб'язкова, якщо на рідких - схильна до "надзвичайного" і здатна до загостреної спостережливості. Відповіді на білий фон, на думку Роршаха, свідчать про наявність опозиційної установки: у здорових людей - про схильність до дискусій, впертість і свавілля, а у психічно хворих - про негативізм і відхилення у поведінці.

У практиці визначення професійної придатності і при провадженні судово-психологічних експертиз ефективними є стандартизовані особистісні опитувальники. За своєю сутністю опитувальник є певним набором запитань, кожне з яких логічно пов'язане з основною проблемою дослідження і призначене для вивчення й оцінки окремих властивостей і проявів особистості. Найвідомішими опитувальниками є: Опитувальник PEN (Ганс і Сибілла Айзенк); Опитувальник міні-мульти (скорочений варіант міннесотського особистісного переліку ММРІ); характерологічний опитувальник К. Леонгарда; тест Кеттела (16 РР-опитувальник); патохарактерологічний діагностичний опитувальник Лічка та ін.

Література

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию. - М. : Международная педагогическая академия, 1994. - 237 с.
2. Барко В. І., Шаповалов О. В. Стан психологічної готовності молоді до навчання в закладах МВС / Практична психологія в органах внутрішніх справ: Матеріали республіканської науково-практичної конференції. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1995. – С. 19-20.
3. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посіб. – Харків : Фоліо, 1996. - 237 с.
4. Спеціалізована психологічна служба: основні види психологічної допомоги населенню: Метод. рекомендації для психологів-практиків. - К. : Мінчорнобиль, 1995. - 46 с.
5. Конєва А. П., Лисенко В. П., Тітова Т. М., Фурман А. В. Етичний кодекс товариства психологів України. - К.; Донецьк, 1993. - 8 с.
6. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підруч. - 2-ге вид. - К. : Либідь, 2001. - 536 с.
7. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: Науково-практичний посібник / Москаленко А.П., Кобзін Д.О., Стародубцев А.А.; Відп. редактор проф. Соболев В.О. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.

Т. Ю. Мушта

студентка групи БПС-31

Хмельницького інституту МАУП

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В МАЛИХ ГРУПАХ

Групова динаміка – це галузь соціальної психології, яка досліджує психічні процеси, що відбуваються в малих групах. Термін “групова динаміка” використовувався для позначення наукової школи, створеної К. Левінім (“Центр групової динаміки” у Массачусетському технологічному інституті, США), дослідження якої базувалися на певній системі поглядів.

Відповідно до неї закономірності зв'язку індивіда з групою можуть бути використані для впливу на процеси, що відбуваються в суспільстві. Відомий соціальний психолог Л. Фестінгер зауважував, що групова динаміка виникла як відповідь на запитання, чому одні групи впливають на своїх членів, а інші – ні [3, с. 320]. Найчастіше під груповою динамікою (від грец. сіупатіз – сила) розуміється сукупність групових процесів, які відображають весь цикл життєдіяльності групи та її етапи: утворення, функціонування, розвиток, розпад, а також ті прийоми та методи, які дають змогу вивчати внутрішньогрупові процеси в умовах лабораторного експерименту.

Групові процеси – це ті способи регуляції індивідуальної поведінки, які забезпечують психологічні зміни у групі за час її існування. До власне внутрішньогрупових динамічних процесів належать: нормоутворення, вироблення групових думок, правил і цінностей, формування функціонально-рольової структури групи, феномен групового тиску (конформність), групова згуртованість, прийняття групового рішення, керівництво і лідерство та інші способи регуляції індивідуальної поведінки [8, с. 40].

Аналіз процесів, що відбуваються в групі, важливий, по-перше, у зв'язку з необхідністю виявлення особливостей реалізації закономірностей спілкування та взаємодії у малій групі; по-друге, необхідно показати дію механізму, за допомогою якого мала група впливає на індивіда та виступає ретранслятором суспільних норм, цінностей, установок, що формуються у великих групах. Разом з тим важливо виявити і те, яким чином активність особистості в групі реалізує засвоєння впливу і його результат.

У вітчизняній і зарубіжній соціальній психології даються всілякі визначення малої групи. Так, Д. Картрайт, А. Зінгер, Т. Ньюком вказують наступні критерії визначення й виділення малої групи: частота й тривалість взаємодії між індивідами в групі; число складових її членів. Бюлер відносить до типових особливостей групи:

1. Взаємини, взаємовпливи її членів, без чого група не існує.
2. Визначеність ролей, які виконують окремі індивіди.
3. Відокремлення лідерів, що впливають на інших.
4. Спільність цілей, діяльності й організації.
5. наявність у членів групи почуття “ми”, єдності групи.
6. згуртованість (ступінь якої залежить, з одного боку, від сили взаємного притягання між її членами, а з іншого боку – від інтересу, викликаного діяльністю в групі).

Основним завданням спеціальної психології в контексті аналізу групи є вивчення поняття й механізми групової динаміки, процесів які відбуваються в ній. Ідеться про групову динаміку, під якою розуміють сукупність всіх процесів, що відбуваються в малій групі й характеризують її з погляду руху, розвитку. Передусім маються на увазі ті групові процеси, які відтворюють увесь цикл життєдіяльності групи: її утворення, становлення, розвиток, функціонування, розпад. Традиційним також розгляд таких

групових процесів, як нормативний вплив, феномен групового тиску, групова згуртованість, лідерство і прийняття групових рішень [5. с. 229].

Отже, з одного боку, актуальним є розгляд того, що відбувається в малій групі, а з другого – як мала група власне формується, розвивається, досягає певної вершини або зникає чи модифікується.

Виникнення малої групи як своєрідної одиниці в системі суспільного розподілу праці зумовлене запитами суспільно-економічного характеру, що зародилися в надрах соціальних інституцій та організацій. Іншими словами, необхідність розв'язання останніми певних соціальних завдань породжує потребу в створенні в середині них елементарних функціональних підрозділів типу малих груп, орієнтованих на ці завдання. Стосовно цього головні характеристики малої групи – її розмір, структура та склад визначаються цілями та завданнями спільної діяльності, заради якої вона створена.

Поділ чинників виникнення малої групи на соціальні та психологічні є відносним і не суто психологічні моменти домінують у разі вибору індивідом певної малої групи. Слід зазначити, що чинники, які спонукають індивіда до входження в групу, не вичерпуються лише системою його потреб і цінностей, а включають і низку інших змінних – наприклад, соціальний досвід індивіда; його самооцінку; очікування, пов'язані з наступним груповим членством; особливості групового членства з точки зору мети, програм, специфіки діяльності та ін [4, с. 87].

Таким чином, виникнення організованої малої групи слід розглядати як двощаблевий процес, який полягає, по-перше, в оголошенні її формальною, офіційною ланкою соціальної організації і, по-друге, в наповненні її конкретними індивідами, здатними взаємодіяти і кваліфіковано розв'язувати організаційні завдання.

В основі підходу, запропонованого американським психологом Б. Такменом, лежить двовимірна модель розвитку групи, яка передбачає виокремлення двох основних сфер (вимірів) групової життєдіяльності: інструментальної (ділової), пов'язаної з виконанням групового завдання, і експресивної (емоційної), котра виходить на міжособистісний контекст розвитку групової структури. Дві лінії (сфери) групового розвитку хоча і впливають одна на одну, однак мають свої внутрішні особливості й закономірності. Передбачається, що кожна з них має чотири власні стадії, які послідовно змінюють одна одну. Так, сфера міжособистісної активності складається з таких стадій:

1) “перевірка й залежність”, тобто орієнтація членів групи щодо характеру дій кожного й пошуку взаємоприйнятної міжособистісної поведінки;

2) “внутрішній конфлікт”, пов'язаний з порушенням взаємодії та відсутністю єдності в групі;

3) “розвиток групової згуртованості”, яка досягається шляхом подолання непорозумінь і розв'язання конфліктів;

4) “функціонально-рольова погодженість”, тобто утворення рольової структури групи, яка відповідає змістові групового завдання.

Соціальна установка (аттитюд) – це пояснювальне поняття для визначення суб’єктивних орієнтацій індивіда, як члена групи (суспільства) на ті чи інші цінності [10, с. 78].

Поняття установки було вперше введене до експериментальної психології німецькими вченими, а пізніше розроблялося Д. М. Узнадзе та його школою. В загальному плані установка розглядається ними як готовність до певної активності. При чому ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби та ситуацією її задоволення. Звідси поділ установок на два різновиди – актуальні та фіксовані, та два типи – до об’єкта і до ситуації. [9, с. 78].

Отже, більшість малих соціальних груп виникає через необхідність розв’язання певних суспільних завдань, під час реалізації яких члени групи виконують спільну діяльність, обмінюються інформацією тощо. Такі їх відносини мають офіційний характер, оскільки фіксуються й охороняються соціальними інститутами, законодавством, інструкціями, наказами.

Проблема групової згуртованості є однією з найважливіших у розгляді особливостей формування малої групи. Йдеться про утворення і розвиток у групі таких зв’язків, які дають змогу зовнішньо задану структуру перетворити на психологічну спільність людей, на складний психологічний організм, що живе за своїми власними законами.

Початок систематичного вивчення згуртованості відноситься до кінця 40-х років, коли під керівництвом Л. Фестінгера були здійснені перші спеціальні дослідження. Йому належить і найпоширеніше визначення групової згуртованості як складової усіх сил, що діють на членів групи з тим, щоб утриматися в ній. Майже через два десятиліття Д. Картрайт фактично повторить це визначення: групова згуртованість характеризується тим, якою мірою члени групи бажають залишитися в ній [7, с. 46].

Серед джерел життєдіяльності групи насамперед слід виокремити ті сили, які забезпечують постійне задоволення людини від перебування в групі. Саме ж задоволення можливе за умови, якщо об’єктивна цінність одержуваних людиною вигравів перевищує суб’єктивну значущість докладених нею зусиль. З цієї точки зору група задовольняє індивіда тільки в тому разі, якщо вона забезпечує перевагу вигравів над програшами більше, ніж будь-яка інша група. Подібна точка зору знайшла найконцентрованіше обґрунтування в праці А. Лотт і Б. Лотт, які визначали згуртованість як таку групову властивість, що є похідною від кількості й сили взаємних позитивних установок членів групи. Автори виокремили групу змінних, які складають сукупність причин і наслідків симпатії, тобто міжособистісної атракції, згуртованості членів малої групи.

Групова згуртованість як характеристика міцності, єдності, стійкості міжособистісної взаємодії та взаємин у групі впливає на різні аспекти її життєдіяльності. Дослідження взаємозв’язку згуртованості та продуктивності

діяльності групи виявили, що лінійної залежності між ними не існує. Було також встановлено два головні чинники, які впливають на взаємозв'язок цих двох змінних:

1. Прийняті в групі норми. Цей чинник був зафіксований ще в ході Хоторнських експериментів Е. Мейо. Якщо групові норми передбачають низькі рівні продуктивності, то члени високо згуртованих груп більшою мірою перешкоджатимуть її зростанню, ніж у низько згуртованих групах.

2. Чинник мотивації. Його можна сформулювати так: продуктивність і згуртованість групи мають тенденцію до позитивного зв'язку в разі високої мотивації і до негативного зв'язку, коли мотивація до праці є низькою [2, с. 67].

Чинники, які сприяють досягненню групової згуртованості:

1. Рівень емоційної привабливості, взаємної симпатії в міжособистісних стосунках. Доведено, що чим більше членів групи подобаються одне одному, тим вища її згуртованість. Водночас варто підкреслити, що емоційна привабливість членів групи як така (сама по собі) не забезпечує продуктивності спільної діяльності, високої згуртованості групи. Однак без неї дуже важко створити стабільну, згуртовану групу.

2. Ступінь привабливості групи для її членів, особливості групових цілей. Вважається, що чим більша кількість людей, які задоволені своїм перебуванням у групі, тим вища згуртованість. Дослідники вказують на той факт, що саме цілі групи, пов'язані з діяльністю та її психологічними особливостями, визначають її властивості, динаміку розвитку, індивідуальну поведінку членів групи.

3. Спосіб взаємодії в групі і провідний соціальний мотив, тобто мотиваційна сфера згуртованості членів групи. Передусім мається на увазі той спосіб взаємодії, якому в групі надається перевага. Вважається, що найпривабливіша для індивідів і має більше переваг стати згуртованою та група, в якій діяльність заснована на кооперації і превалює мотив співробітництва.

4. Особливості та характеристики, які вказують на подібність членів групи між собою. Найголовнішим аспектом у даному контексті є ціннісний, тобто близькість поглядів, ціннісних орієнтацій членів групи. Доведено, що та людина більш за все тягнеться до групи, погляди й цінності якої вона поділяє і де знаходять підтримку її власні думки.

5. Спосіб прийняття рішення, характер керівництва в групі. Вважається, що колегіальний стиль керівництва, який надає можливість кожному членові групи брати участь у розв'язанні тієї чи іншої проблеми або у виробленні групового рішення, є найбільш ефективним. Водночас відома думка, згідно з якою згуртованості групи сприяє прийнятний у конкретній ситуації стиль керівництва [1, с. 93].

Варто звернути увагу і на групові конфлікти. Психологічна структура конфлікту може бути описана за допомогою двох найважливіших понять: конфліктної ситуації і інциденту.

Конфліктна ситуація – це об’єктивна основа конфлікту, що фіксує виникнення реальної суперечності в інтересах і потребах сторін. По суті справи, це ще не сам конфлікт, оскільки існуюча об’єктивна суперечність може певний час не усвідомлюватися учасниками взаємодії [6, с. 112].

Конфлікт стає психологічною реальністю для учасників з моменту виникнення інциденту. Інцидент – це ситуація взаємодії, що дозволяє усвідомити його учасникам наявність об’єктивної суперечності в їх інтересах і цілях. Тобто інцидент – це усвідомлення конфліктної ситуації. Він може протікати в різних формах. Перш за все, розрізняють прихований і відкритий інцидент. В своїй першій формі інцидент розвертається на рівні усвідомлення учасниками конфліктності відбувається, але може ніяк не виявлятися в їх реальних відносинах і реакціях. Відкритий інцидент розвертається як серія конфліктних дій учасників по відношенню один до одного.

Динаміка конфлікту, тобто закономірності його розвитку знаходяться в повній відповідності з його структурою. Можна виділити чотири основні стадії розвитку конфлікту.

Таким чином, конфлікт виникає з появою об’єктивної суперечності в цілях і інтересах учасників, стає для них психологічною реальністю після усвідомлення суперечності в реальному інциденті, проходить стадію конфліктних дій і приходить до певного дозволу.

Дві проміжні стадії не є обов’язковими. Так, конфлікт може об’єктивно виникнути, але залишитися неусвідомленим аж до зникнення самої конфліктної ситуації. Конфлікт може знайти дозвіл на стадії усвідомлення, не переходячи до дій. Проте в реальності більшість соціально-психологічних конфліктів в тій або іншій формі проходить всі основні стадії.

Рішення конфлікту є усуненням повністю або часткове причин, що породили конфлікт, або зміну цілей учасників конфлікту.

Управління конфліктами – це цілеспрямована дія по усуненню (мінімізація) причин, що породили конфлікт, або на корекцію поведінки учасників конфлікту.

Отже, під час згуртованості групи, виникає маса непорозумінь та конфліктів, які вирішуються в ході розвитку групи. Конкретні способи й методи подолання внутрішньогрупових конфліктів залежать від об’єктивної ситуації, психічного стану сторін, що конфліктують (під час конфлікту характеризуються негативними психічними станами – високою психічною напруженістю, стресом, фрустрацією, високим рівнем тривожності, очікуванням можливих невдач, що позначається на формуванні мотивів, механізмах порівняння тощо).

Література

1. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: у 2 кн. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2 : Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – 560 с.
2. Парыгин Б. Д. Социальная психология / Б. Д. Парыгин. – СПб. : СПбГУП, 2003. – 616 с.
3. Крысько В. Г. Социальная психология / В. Г. Крысько. – М. : Питер, 2005. – 221 с.
4. Лемак Т. В. Деякі особливості психологічної згуртованості студентської групи // Вісник. – К., 2002. – Вип. 2. – 300 с.
5. Штро В. А., Меланьина А. А. Референтные отношения в группе как фактор организационных изменений // Вопросы психологии. – 2005. – № 3. – 240 с.
6. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2008. – 752 с.
8. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
9. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 544 с.
10. Жалдак Л. М. Причини спаду згуртованості студентської групи та методика їх нейтралізування // Національний аграрний університет. Науковий вісник. – К., 2001. – 370 с.

В. В. Олійник

*к.пед.н., старший викладач кафедри психології
та соціально-гуманітарних дисциплін*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Основним завданням на сучасному етапі розвитку держави є виховання молоді на гуманістичних, демократичних, національних засадах та формування позитивних загальнолюдських якостей особистості – людяність, доброта, чесність тощо. Про це висвітлено в освітніх державних документах. У Національній доктрині розвитку освіти України (2002) йдеться про формування високої гуманістичної культури особистості, здатності протидіяти проявам бездуховності [3, с. 347].

Що розуміється під *моральним вихованням* молоді? Це насамперед прищеплення й розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють у суспільстві. Водночас опанування духовною культурою людства, нації, найближчого

соціального оточення та наслідування кращих моральних зразків своєї родини, українського народу, відчувати і відтворювати прекрасне в повсякденному житті.

Сьогодні стан духовної культури і моралі суспільства в Україні викликає занепокоєння. Занепад усталених духовних цінностей призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки і, як наслідок, - до втечі молоді від реальності в алкоголізм, наркоманію, віртуальне комп'ютерне середовище тощо. Духовні чесноти втрачають свою дієвість. Знецінюється одвічне: любов, сім'я, культурна спадщина.

Слід визнати, що нинішня духовна криза значною мірою обумовлена невизначеністю морально-духовних пріоритетів підростаючого покоління, їхнім відривом від національних основ, які утримують людину в межах традиційної моралі.

Головна особливість сучасної соціально-педагогічної ситуації полягає в демократичних перетвореннях та змінах, які відбуваються в процесі реформування системи освіти. Однак інноваційні процеси в сфері освіти здійснюються в умовах різкого загострення виховних проблем, продиктованого, перш за все, економічною нестабільністю і духовним дисбалансом у суспільстві. Така ситуація пояснюється незатребуваністю високої культури, пануванням у суспільстві матеріальних цінностей. Насамперед, це проявляється в оцінці підлітками різних форм дозвільної діяльності, у низькій якості їхніх художніх уподобань. Емоційне збіднення підлітків і юнацтва та недостатність морального виховання найчастіше обертається на асоціальні дії.

Можна стверджувати, що сучасна ситуація орієнтує на виховання особистості ділової людини. Сьогодні в наборі найбільш важливих життєвих цінностей молоді можна назвати: потреба здоров'я, свободи, сім'ї, високооплачуваної роботи, самоповага і справедливність. Цінностями та метою життя для них є: нормальне сімейне життя, дружба, свобода, щастя, почуття власної гідності, саморозвиток і прагнення до реалізації своїх здібностей. У поглядах на цінності як засобу досягнення життєвих цілей переважає оптимізм, самоконтроль, відповідальність, вихованість і чесність.

У формуванні духовно-моральних цінностей молоді важливу роль відіграють засоби масової інформації. Вони певною мірою формують ставлення підлітків до подій. Телебачення формує у підростаючого покоління образ нової реальності: "шанована людина - людина з грошима, що володіє престижними речами". Сучасні підлітки в основному цікавляться тим, що їм може надалі забезпечити життєвий успіх. Перш за все, їх цікавить курс американського долара, вони мріють працювати за кордоном, що, на їхню думку, забезпечує матеріальне благополуччя. У сьогоднішній соціально-економічній ситуації з особливою гостротою актуалізуються загальнолюдські моральні цінності: совість, добро, справедливність, милосердя, людська гідність. Особливо важливими виховними напрямками нині виступають: формування патріотичних почуттів, національної

самосвідомості, естетичне виховання учнів засобами вітчизняного художньої спадщини.

Культурна необізнаність практичним чином впливає на масову, у тому числі і політичну свідомість молоді. Динаміка соціальних перетворень у суспільстві викликає необхідність по-новому вирішувати проблеми формування духовної культури молоді [1, с. 3]. Терміни “духовна культура”, “духовний світ особистості”, “духовні потреби”, “духовні інтереси” в даний час є актуальними.

Духовність - це з'єднання краси, любові, боргу і істини. У такому контексті вона наближає людину до гармонії. Особистість моральна, як правило, духовна. Духовність - це визначальна, провідна її сутність. У ряді потреб людини духовність є найвищою. Духовному початку люди віддавали перевагу в усі часи. Духовність - прагнення людини жити по совісті, це похідна совісті. Це поняття поза соціального походження, освіти та професії. Бути духовно розвиненим означає бути здатним кожен день жити за законами високої вимогливості [1, с. 3].

Моральна культура молоді характеризується специфічними способами відносин до реальності, до особистої діяльності, пов'язаної з виборчим сприйняттям зразків поведінки. Вона має деякі особливості: підрозділ відносин і вчинків, що поділяються на гуманні (благородні, піднесені) і негуманні, моральні цінності, принципи та норми, еталони поведінки черпаються з практики суспільних і міжособистісних відносин. Моральність виявляється у моральності людини в міру регулювання відносин, учинків, вона охоплює всі сторони діяльності та духовного життя людини, моральні норми і зразки спонукають особистість співвідносити свою поведінку з певними моральними еталонами [2, с. 52].

Розуміється, що майбутнє України залежить від морального, естетичного, фізичного, національного, духовного виховання підростаючого покоління, змісту тих цінностей, які закладаються в серцях молоді, усвідомлення ідентичності зі своїм народом, його історією, звичаями і традиціями.

Таким чином, педагогам під час навчально-виховної діяльності постають важливі завдання: формувати ціннісний світогляд молодого покоління, прищеплювати йому любов до України, до ближнього, виховувати почуття милосердя, патріотизму та високі моральні якості.

Література

1. Буєва Л. П. Духовність і проблеми моральної культури / Л. П. Буєва // Питання філософії. – 1996. – № 2. – С. 3.
2. Виховання в сучасних умовах / Під ред. О. П. Котикова. - Мн., 1999. - 199 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України / Журавський В. І. // Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 345–366.

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія – одна з небагатьох наук, що формують інтерес студентів до духовної й культурної спадщини Батьківщини, що залучають їх до загальнолюдських цінностей, до осмислення суті патріотизму. При цьому, в останні роки, з урахуванням соціально-політичних умов України, що змінилися, студент стає не тільки об'єктом педагогічного впливу, але й суб'єктом пошуку відповідей на складні питання історії й сучасності. Надати допомогу в цьому пошуку може історичний досвід, накопичений попередніми поколіннями.

Питання висвітлення історичного досвіду патріотичного виховання знайшли відбиття в численних працях радянських вчених. Особливо активно ця проблема досліджувалася в 60–80-ті рр. ХХ століття. Філософські, моральні й психологічні аспекти патріотичного виховання досліджені в працях Е. Г. Андрющенко, В. В. Гонсевої, Ю. І. Дерюгіна, П. И. Капіріна, В. И. Ковальова, І. Е. Кравцева, Л. П. Старікова та ін. [1].

Особливий інтерес викликають філософські й історичні дослідження, присвячені питанням формування патріотичної свідомості, а також навичок у проведенні виховних заходів патріотичної спрямованості у студентському середовищі [2].

У численних дослідженнях, що узагальнюють вітчизняний досвід патріотичного виховання, як правило, відсутні критичні аспекти. Це – одна з характерних рис соціоцентричного підходу.

Навчання, виховання й розвиток молодого людини в складному контексті міжнаціональних відносин повинні бути орієнтовані на об'єктивне наукове розуміння всіх складових патріотизму, перейняті гуманістичною ідеєю, спрямованою на повагу до людей поза залежністю від їхньої етнічної приналежності й віросповідання. Історія надає для цього широкі можливості.

Досвід й уроки історії служать і цілям освоєння сьогодення й прогнозування майбутнього. Викладання історичних дисциплін дозволяє зробити історичний досвід надбанням молоді. Історія завжди моральна, тому що, досягаючи історичну подію, дію, ми робимо своєрідний моральний вирок з погляду сучасної моральності.

Історичне виховання носить двоєдиний характер. По-перше воно будить в душі молодого людини любов до історії, і в першу чергу вітчизняної.

По-друге, домагається моральної орієнтації, може бути навіть неусвідомленим.

Сучасним суспільством формуються ціннісні відносини. Актуалізація тих або інших подій історії залежить від “соціального замовлення”. Крім цього диференціація цінностей дуже велика: загальнолюдські, державні, етнічні, групові, особисті. Звідси виникає вибірковий інтерес до історичних фактів, подій, цілих епох.

У ході занять доцільно використати діалогічну й проблемну форми подачі матеріалу, що створюють умови для включення “протиріччя” у процесі навчання. Саме протиріччя спонукує людину до міркування, будить інтерес до пошуку відповіді. Проблемне навчання в ході викладання історії можна вважати не приватним дидактичним прийомом, а його органічною основою.

Включення реального діалогу можливо, але як свідчить власний досвід, лише в тому випадку, коли зміст навчального предмета пов’язаний з ходом суспільно-історичного процесу, з реальним станом взаємозалежних проблем – “патріотизм – націоналізм”. Адже, все те, що відбувається з нами сьогодні, уже завтра стане історією [3].

Насущною проблемою в педагогічній практиці залишається гіперболізація вербальних засобів навчання й виховання. Більш активне використання засобів наочності, технології, самостійного наукового пошуку, діяльної участі дозволяє робити інтелектуальний й емоційний прорив у сферу створення нових уявлень у свідомості студентів. Саме ці аспекти створюють надійний сплав знання й внутрішньої переконаності.

Слід також зазначити бажання студентів знати особливості історичного розвитку своєї малої Батьківщини. За бажанням студентів і викладачів у ході факультативів та спецкурсів можна приділити більше уваги на вивченні історії свого регіону, області, міста, району.

Сама історія підказує, яким чином можна й потрібно будувати формування патріотичної особистості. Слід звернути увагу на те, що такі компоненти патріотизму як любов до своєї Батьківщини й народу, його культурі й традиціям, готовність до їхнього захисту складається, як правило, несвідомо в процесі соціалізації дитини, підлітка, як почуття компліментарності до всього “свого”, як побоювання втратити це знайоме, близьке, рідне. “Любов до власного блага породжує у нас любов до Батьківщини, – писав М. М. Карамзін, – а особисте самолюбство – гордість народну, котра служить опорою патріотизму”.

З діяльності розвивається здатність критичного сприйняття вітчизняного буття. Але тут діяльність іншого порядку, вона припускає серйозну роботу духу, рефлексію, високий освітній і культурний рівень. Тільки тоді критика зі сфери негативних емоцій переходить у сферу свідомості й знаходить конструктивність.

Одна зі сторін загальності історичного досвіду полягає в тому, що все, що відбувається в природі й суспільстві, стає історією. І якщо це явище,

подія має цінність і значення для людей – ним можна скористатися, актуалізувати історичне знання. Постановка людини на вершину піраміди цінностей, вимагає усвідомлення негативних сторін даного досвіду й нагромадження нового досвіду гуманістичної спрямованості.

У цілому, накопичений досвід патріотичного виховання є значною базою для реалізації принципу історизму у формуванні патріотичної свідомості молоді.

Вивчення історичного досвіду дозволяє також уникнути повторення помилок а методах формування патріотизму, виховувати у молодих патріотів, насамперед моральні якості, особисту переконаність, справжню любов до народу і Батьківщини.

Отже, історичний досвід дає численні зразки прийомів, способів, методів виховання молоді в дусі патріотизму.

Література

1. Военно-патриотическое воспитание советской молодежи /Л. Бублик, Е. Андрущенко, В. Ковальов и др. – М., 1983. – 224 с; Гонеева В. Роль и место социальных чувств в патриотическом сознании народа: Дисс. канд. филос. наук. – М., 1974. – 184 с; Дерюгин И. Военно-патриотическое воспитание молодежи. – М., 1987. – 39 с; Капырин П. Органическое единство интернационализма и патриотизма – М., 1973. – 84 с; Кравцев И. Пролетарский интернационализм, родина и патриотизм. – К., 1965. – 123 с; Стариков Л. Патриотизм как моральная ценность: Дисс. канд. филос. наук. – Волгоград, 1981. – 152 с.
2. Попенко Я. Українська ментальність та патріотичне виховання молоді як чинники розбудови незалежної Української держави // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 122-129.
3. Маркова С., Парандій В. Історія України: Навч.-метод. посіб. – К., 2007. – 266 с.: іл., [38] с. іл.

В. О. Юшкевич

*старший викладач кафедри психології та
соціально-гуманітарних дисциплін*

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-ПРАКТИКІВ

Проблема професійної підготовки особистості майбутнього практичного психолога до ефективної діяльності постійно перебуває у центрі уваги сучасної психологічної служби та суспільства в цілому, оскільки з розвитком суспільства безперервно змінюються потреби людей, їх мотиви, цілі, інтереси тощо. А проблема формування професійної культури тісно поєднана з механізмом особистісного

розвитку студентів-психологів, який передбачає самоспостереження, самоаналіз, особистісну психокорекцію. При цьому розвивається рефлексія та самосвідомість, що є основою професійного вдосконалення. Запорукою успішного професійного розвитку майбутнього психолога-практика є усвідомлення ним необхідності глибини самопізнання, корекції та пошуки шляхів самовдосконалення. Існування особистості за самою своєю сутністю збігається з культурою, бо матеріальне і духовне оволодіння світом є перетворенням його у світ людського буття.

Дослідження феномену професійної культури особистості практичного психолога є актуальним не стільки як вирішення чергової спеціально наукової проблеми в межах однієї сфери знання, як дослідження глобального загальнонаукового процесу становлення спеціаліста як універсума в практичній діяльності щодо вимог сьогодення [3].

Підготовку психолога-практика сучасні дослідники розглядають через розвиток у майбутніх фахівців професійного мислення (С. Максименко, В. Панок), соціальної активності (О. Бондаренко, М. Гуліна), професійної креативності (В. Моляко), професійної компетентності (І. Зязюн, В. Панок, В. Рибалка), критичності мислення, здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності (Л. Карамушка, С. Максименко), формування творчого потенціалу особистості майбутнього практика (Ж. Вірна, І. Ішук, О. Кирич, В. Рибалка), формування пізнавальної активності (Т. А. Алексєєнко), розвиток загальної та психологічної культури (В. Рибалка) як підготовку до науково-дослідницької діяльності (П. Горностай, М. Гуліна, Л. Карамушка, С. Максименко).

На сьогоденнішому етапі розвитку нашого суспільства гуманність є основною характеристикою професійної спрямованості. Гуманізація суспільного процесу зумовлена ствердженням ідеї самоцінності особистості, її цілісності та унікальності, постійного прагнення до самовдосконалення, свободи та творчості [3]. У процесі підготовки майбутніх практичних психологів вищі навчальні заклади мають впроваджувати основні принципи гуманістичної парадигми. Основною формування гуманістичної спрямованості майбутніх психологів є особистісно-професійне навчання.

Професійне становлення майбутніх психологів-практиків на сучасному етапі розвитку нашого суспільства потрібно розглядати як індивідуальний розвиток особистості майбутнього спеціаліста, у ході якого відбувається усвідомлення професійно значущих утворень, формується “Я – концепція” та виробляється стратегія професійної діяльності в гуманістичній парадигмі [2].

Професійне становлення психолога-практика у процесі вузівської підготовки вимагає від студента складної напруженої творчої роботи над розвитком власної особистості, подолання себе, вибір одних можливостей і відмова від інших. Майбутній спеціаліст має досягнути, в першу чергу, найвищого рівня розвитку мистецтва жити - особливого вміння і високої майстерності у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості й оволодінні системою засобів, методів, технологій програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту [5].

Серед великої кількості професійно значущих якостей у процесі підготовки майбутніх практичних психологів у вищих навчальних закладах перевага має бути надана, в першу чергу, системі професійно необхідних якостей [4]. Так, майбутній професіонал має бути компетентним у всіх сферах застосування психоконсультації: шкільного консультації, консультації студентів у системі вищої освіти, консультації при зловживанні психоактивними речовинами, реабілітаційне консультації, консультації в області психічного здоров'я, консультації в області загального оздоровлення, професійного та управлінського консультації, сімейного консультації. Крім цього, спеціаліст має досконало володіти всіма сферами діяльності практичного психолога взагалі та має вміти використовувати у своїй діяльності індивідуальний підхід до кожного клієнта.

Таким чином, майбутні психологи-практики в стінах вищого навчального закладу повинні вивчати практичний передовий досвід консультаційного процесу, формувати свою професійну майстерність та здійснювати роботу щодо самовдосконалення.

За критерієм творчості стилу життя майбутній психолог - це людина індивідуально-творчого стилу життя, який властивий особистості з виразними особистісними характеристиками, адекватною, іноді навіть високою самооцінкою, людям цілеспрямованим, з розвинутими різноманітними потребами й інтересами, що здатна приймати нетривіальні рішення, добре адаптуватися в новому середовищі, не втрачаючи своєї самобутності.

Роки навчання у вузі повинні бути осмислені та системно представлені як цілеспрямований процес формування професійної готовності до творчої діяльності й професійного зростання. Цей процес повинен бути розкритий як становлення особистості практичного психолога, який під час підготовки оволодіває професією, її багатосторонніми особливостями, цілями та вимогами, аж до необхідного рівня розвитку своєї мови й умінь володіти собою. Кожний навчальний рік має бути спрямований на реалізацію різних і при цьому достатньо автономних цілей. Сукупність цілей, які поставлені перед ВНЗ щодо підготовки психологів-практиків, дозволяє створити необхідний рівень формуючої цілісності навчально-виховного процесу.

Наступним етапом підготовки психологів-практиків є формування навичок практичної роботи у всіх галузях психологічної допомоги особистості та більш глибоке в одному або двох напрямком психоконсультації. Тут необхідно передбачати стажування, можливості й ординатуру безпосередню на робочому місці [1].

Для того, щоб студент вмів самостійно не тільки здобувати знання, але й найбільш ефективно використовувати їх, необхідні умови, які сприяють активізації навчальної діяльності найбільш оптимальними способами. Однією із найважливіших умов є організація викладачем процесу навчально-творчої діяльності та управління ним через самоорганізацію та самоуправління окремого студента.

Отже, вищі навчальні заклади, які займаються підготовкою психологів, мають звертати увагу на якості майбутнього ефективного практика, процес підготовки

психолога, що є необхідним для того, щоб відбулось становлення професійної культури майбутніх психологів-практиків.

Література

1. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К.: Ніка-Центр, 2002. - С. 18-28.
2. Рибалка В. В. Особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип організації профільної та професійної підготовки учнівської молоді // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-методичний посібник. – К., Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. - С. 80-90;
3. Рибалка В. В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К. : Ніка-Центр, 2002. - С. 29-32;
4. Шевченко Н. Ф. Актуальні питання професійної підготовки психологів у системі вищої освіти // Психологічний службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. - К. : Ніка-Центр, 2002. - С. 186-189;
5. Шинкаренко О. Про деякі мотиви вибору професії практичного психолога // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К. : Ніка-Центр, 2002. - С. 54-56.

М. В. Самчук

студентка групи БПс-31

Хмельницького інституту МАУП

ВПЛИВ КРИЗОВИХ ПЕРІОДІВ НА ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДА

Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування і взаємодії. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища, його культури, соціальних норм і цінностей. Це являє собою соціалізацію особистості.

Соціалізація – процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві [4, с. 179].

У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин.

Складові соціуму нерівноцінні і неоднаково впливають на індивіда в різні періоди його становлення. Найвідчутнішими щодо цього є кризові періоди в житті людини, а також економічні, політичні, релігійні, побутові, соціокультурні, соціально-психологічні умови, дія яких може бути як стабілізуючою, так і деструктивною.

У різні періоди життя людини відбуваються зміни в її психіці. Вони можуть розгортатися повільно і поступово (еволюційні зміни). В період розвитку кризових періодів і становлення індивіда ці зміни раптово вибухають, розвиваються бурхливо і швидко, призводячи до глибоких наслідків. Цей психологічний феномен позначений поняттям “вікові кризи”.

Вікові кризи – особливі, перехідні періоди розвитку людини, які характеризуються психологічними змінами, як наслідку їх подолання.

Сучасна психологія не має єдиного погляду на вікові кризи. Традиційно виокремлюють кризи дитинства, підліткового, юнацького віку, зрілості. Крім кризових періодів, психологія вивчає кризові стани. Наприклад, сучасний вітчизняний психолог Н. Максимова виокремлює такі кризові стани у підлітковому віці: філософська інтоксикація (інтенсивна інтелектуальна діяльність, спрямована на самостійне розв’язання “вічних” проблем – сенсу життя, призначення людства тощо); криза втрати сенсу життя (супроводжують її висновки про безглуздість життя взагалі, що підвищує ризик підліткового суїциду); афективно-шокові реакції (виникають у відповідь на зовнішню психотравмуючу ситуацію – напад бандитів, смерть родичів тощо, тривають, як правило, недовго і можуть спричинити реактивну депресію, посттравматичний стрес) [3, с. 84-91].

За твердженням Е. Еріксона, протягом життя людина переживає вісім психосоціальних криз, які є специфічними для кожного вікового періоду, а їх сприятливий або несприятливий перебіг зумовлює розвиток особистості в соціумі (нормальну чи аномальну лінію): криза довіри – недовіри (перший рік життя); автономія – сором та сумніви (два – три роки); ініціативність – почуття провини (три – шість років); працьовитість, старанність – комплекс неповноцінності (сім – дванадцять років); особистісне самовизначення, ідентифікація – індивідуальна сірість, конформізм (дванадцять – вісімнадцять років); інтимність, комунікабельність – ізолюваність, замкненість на собі (близько двадцяти років); турбота про виховання нового покоління – “занурення в себе” (тридцять – шістдесят років); задоволення від прожитого життя – відчай (за шістдесят). У контексті цієї концепції становлення особистості є зміною етапів, на кожному з яких відбувається якісне перетворення внутрішнього світу індивіда, змінюються його стосунки з навколишнім середовищем, а криза вікового розвитку – деяким узгодженням індивідуальних, біологічних чинників із соціальними. Саме в

кризові моменти загострюється боротьба між позитивною та негативною ідентичністю, що може спричинити аномальну лінію розвитку [2, с. 193].

Ідентичність – збереження і підтримання особистістю власної цілісності, тотожності, неперервності історії свого життя. Е. Еріксон розглядав ідентичність у двох аспектах: 1) єдність органічного та індивідуального компонентів (єдність фізичного зовнішнього образу, задатків, тотожності, автентичності і цілісності людського індивідуального буття); 2) соціальний компонент (групова ідентичність – входження особистості у різні спільноти; психосоціальна ідентичність – відчуття людиною значущості свого буття для суспільства). Кожен з названих аспектів ідентичності має позитивний і негативний полюси. У боротьбі цих полюсів і формується ідентичність. Кризовий момент загострює боротьбу, внаслідок якої гору може взяти негативна ідентичність.

Погляд Е. Еріксона на ідентичність як на основний момент у розвитку та становленні особистості в суспільстві виводить на проблему загальнолюдського(усвідомлення людиною себе представником біологічного виду, людства, осмислення його глобальних проблем), групового(усвідомлення своєї належності до певних груп) та індивідуального(усвідомлення власної неповторності, намагання розвивати свої здібності) рівнів ідентичності. Існує твердження, що актуалізація особистості, домінування певного рівня її ідентичності, успішне становлення індивіда у соціумі зумовлюються суспільним (історичний розвиток суспільства та його специфіка) та індивідуальним (життєвий цикл особистості) часом.

Сучасна вітчизняна психологія великого значення надає проблемі допомоги особистості у подоланні кризових станів, особливо на етапі набуття та закріплення професійного досвіду, що може збігатися в часі з так званою кризою середини життя людини як переходу від молодості до зрілості, нового етапу в осмисленні нею сенсу власного буття і призначення у суспільстві. У соціології, інших суспільних науках таким зрушенням людини відповідає поняття “соціальний перехід” індивіда з одного соціального стану в інший. Критичні періоди і соціальні переходи нерідко супроводжуються хворобливою психологічною перебудовою, підвищеною сенситивністю до зовнішніх впливів, що порушує внутрішню рівновагу, спричинює появу нових потреб.

У контексті процесу соціалізації поняття “кризові періоди життя особи” слід розглядати разом із категоріями “стабільність – нестабільність” розвитку суспільства, які стосуються сфер життя, пов’язаних із спілкуванням та взаємодією людей, з механізмами та способами соціально-психологічного відображення явищ дійсності. Адже соціально-психологічне відображення індивідом, соціальною групою соціуму визначає соціально-психологічну стабільність – нестабільність.

Соціально-психологічна стабільність – стан відображення соціально-психологічних явищ, взаємозв’язку спільності й особистості, за якого жоден

із них не може істотно змінити соціальні відносини в своїх інтересах. Вона виражає стан відносної рівноваги, збалансованості дій соціальних груп та індивідів як суб'єктів соціальних і міжособистісних стосунків, якому властиві відчуття безпеки, спокою, комфорту, впевненість, тобто сукупність відносин, що забезпечують оптимальні умови нормального спілкування та взаємодії. Якщо соціальні групи, індивіди відносно безболісно пристосовуються до змін у внутрішньому та зовнішньому соціальному середовищі, то така стабільність є динамічною. Стабільність замкнутої системи (наприклад, стосовно міжособистісних стосунків у групі – авторитарний стиль взаємин) зорієнтована на формування “соціально однорідних гвинтиків”. Досягається вона здебільшого за рахунок суб'єкт-об'єктних відносин, повчання, залякування тощо і призводить до стагнації. Надто високий рівень соціально-психологічної стабільності може ослабити життєздатність соціальної спільноти, спричинити її нездатність адаптуватися до змін у соціальному середовищі.

Соціально-психологічна стабільність, як і соціальна, політична, економічна та інші її форми, взаємопов'язана із суспільним прогресом – напрямом розвитку суспільства, що характеризується позитивними змінами окремих соціальних спільнотей та індивідів, переходом від менш досконалого стану до більш досконалого тощо. Джерелом його є потреби та інтереси людей. Відсутність можливості для задоволення потреб, розвитку інтересів і цінностей породжує регрес, занепад, стагнацію.

Вивчення особливостей впливу кожного етапу життєвого циклу особистості на успішність її соціалізації із урахуванням факту стабільності – нестабільності розвитку суспільства наведено психологів на думку про необхідність побудови двох моделей соціалізації особистості з подальшим узагальненням їх у єдиній моделі. Перша з них розрахована на відносно стабільне, друга – на швидко змінюване соціальне середовище. При цьому слід мати на увазі, що життєвий шлях особи охоплює періоди творчості, активності, а також перехідні, критичні періоди. З урахуванням цього можна виокремити такі особливості соціалізації особистості:

- соціалізація особистості, яка перебуває на стадії активності, творчості, у стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особистості, що перебуває на стадії кризи, у стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особистості, котра перебуває на стадії активності, творчості, у нестабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особистості, яка перебуває на стадії кризи, у нестабільні періоди розвитку суспільства [1, с. 178].

Очевидно, кожен важливий період в житті людини супроводжується кризами, які являють собою настання змін в психіці людини, що зумовлюються різними зовнішніми чинниками впливу на індивіда.

Зрозуміло, що вплив вікових криз на процес соціалізації індивіда в різні періоди життя призводить до змін в психіці людини і їхнє подальше

неподолання може призвести до неадекватних змін у сприйнятті навколишнього світу. Саме тому одним з найважливіших завдань суспільства виступає підтримка та допомога один одного задля досягнення соціально-психологічної стабільності, яка в свою чергу в представників різних менталітетів своєрідна.

З'ясувавши, що в кризових періодах життя особи визначальну роль посідає соціально-психологічна стабільність життя поточного суспільства яка виражається в рівновазі збалансованості дій соціальних груп та окремих індивідів для яких властиві відчуття безпеки, спокою, комфорту. Тому очевидно, що стабільність – нестабільність розвитку суспільства та індивідуальні особливості людей можуть призвести до розмаїття ліній соціальної поведінки та варіантів життєвих шляхів індивідів.

Сучасна вітчизняна психологія все більше значення надає проблемі допомоги особистості в подоланні нею кризових станів особливо на етапі набуття та закріплення професійного досвіду, що збігається з кризою середини життя як переходу від молодості до зрілості.

Література

1. Андрєєнкова Н. В. Проблема соціалізації особистості. - М. : Академія, 2007. – 405 с.
2. Кобільченко В. В. Методологічні принципи становлення особистості. - К. : Либідь, 2011. - 211 с.
3. Кулагіна І. Ю., Колюцький В. М. Вікова психологія: повний життєвий цикл розвитку людини. – М. : Політиздат, 2005. – 292 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – Кн. 1. – 464 с.

Л. В. Сірик

студентка групи БПс-31

Хмельницького інституту МАУП

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ МАСОВИХ ЯВИЩ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Свідомість характеризується набором властивостей, загальних для усіх людей. Співвідношення свідомості людини і матерії аналізується у філософії природи (натурфілософії). Індивідуальна свідомість – це свідомість, властива індивідові і що включає як загальні властивості свідомості, так і характерні тільки для цього індивіда. Групова свідомість утворюється з сукупності індивідуальної свідомості індивідів, що входять до соціальної групи. Воно включає загальне для свідомості людини і типове для свідомості індивідів, що входять до групи [8, с. 52]

Ті, хто стверджують, що не мають відчуття страху, перш за все, обдурюють самих себе. Відчуття страху, що з'являється у момент небезпеки у людини – природне відчуття. Це інстинкт самозбереження – сигнал тривоги в небезпечній ситуації. Страх мобілізує фізичні сили, прискорює роботу мозку, концентрує увагу, допомагає виходити з тупикової ситуації. В деяких випадках відсутність відчуття страху означає відсутність уяви і, отже, нездатність оцінити небезпеку. Навпаки, ті, у кого розвинута уява, можуть часто переживати відчуття тривоги непропорційно реальній небезпеці.

На ґрунті страху з'являються неспокій, нервування, слабкість, безсилля, нерухомість. Цей стан супроводиться порушеннями нервової системи або ж істеричною реакцією і нездатністю до дій. Відсутність ясності в оцінці ситуації спричиняє за собою стан безвихідності і відмову від опору. Такий стан називають панікою [10, с. 73]. Людина, охоплена панікою, може швидко залучити в подібний стан і оточуючих. Подібна поведінка позбавлена якого-небудь здорового глузду. Це інстинкт, що характеризується криком: "Рятуйся, хто може!" Люди, охоплені панікою, повністю втрачають індивідуальні достоїнства і стають частиною натовпу, нездатною контролювати свої дії [2, с. 53].

Паніка – це раптовий, заразливий страх, що опановує натовпом в хвилини дійсної або уявної небезпеки. У людей може розвиватися також страх самотності в громадських місцях, особливо в ситуаціях, коли з них важко швидко вибратися (агорафобія). Основні ознаки панічних нападів – сильний страх і відчуття смерті, що насувається. Людина в такому стані не може сказати, чого саме вона боїться, їй складно сконцентрувати увагу і взяти себе в руки. Часто виникає прискорене серцебиття, пульсація в животі, задишка і пітливість. Людина прагне піти звідти, де її застав напад, і, поглинена думками про свій стан, кидається шукати допомоги. Після нападів звичайно виникає пригнічений стан, може здатися, що тіло стало чужим або якось змінилося. Між нападами людина постійно знаходиться в стані тривожного очікування наступного нападу [2, с. 164].

Паніка виникає в масі людей як певний емоційний стан, що є наслідком або дефіциту інформації про яку-небудь лякаючу або незрозумілу новину, або надлишку цієї інформації. Неодноразово відсутність уявлення про реальну небезпеку призводила до необдуманих дій, таких, як стрибки з вікон верхніх поверхів. В ті моменти це здавалося менш болісним, ніж чекати допомоги або шукати інший спосіб порятунку [3, с. 322]. Таким чином, паніка призводить до наслідків, що за своєю шкодою, перевищують шкоду, що могла б бути завдана виключно причинами паніки.

Найважливішими характеристиками паніки є наступні:

- паніка виникає, як і будь-яке масове явище, в групах великої чисельності (в натовпі, численній дифузній групі, масовому скупченні людей);

- паніка викликається відчуттям безконтрольного (некерованого) страху, заснованого на реальній або уявній загрозі;
- паніка – це найчастіше стихійний, неорганізований стан і поведінка людей.

Для людей в панічному стані характерна так звана поведінкова невизначеність (стан розгубленості, неясності як поводитися, тому виникає хаотичність в діях і неадекватність поведінки в цілому) [7, с. 254].

Вдалося виявити чотири комплекси чинників (інакше їх називають також умовами, або передумовами) перетворення більш-менш організованої групи в панічний натовп:

1. Соціальні чинники – загальна напруженість в суспільстві, викликана природними, економічними, політичними бідами, що відбулися або очікуваними. Це можуть бути землетрус, повінь, різка зміна валютного курсу, державний переворот, початок або невдалий хід війни і т.д. Іноді напруженість обумовлена пам'яттю про трагедію і (або) передчуттям трагедії, що насувається, наближення якої відчувається за попередніми ознаками.

2. Фізіологічні чинники: втома, голод, тривале безсоння, алкогольне і наркотичне сп'яніння, що знижують рівень індивідуального самоконтролю. При масовому скупченні людей це загрожує особливо небезпечними наслідками. Так, типовими помилками при організації мітингів, маніфестацій і масових видовищ стають затягування процесу, а також байдуже ставлення організаторів до фактів продажу і вживання учасниками спиртних напоїв. В умовах соціальної напруги, спеки або холоду і т.д. це підвищує вірогідність паніки, рівно як і інших небажаних змін натовпу.

3. Загальнопсихологічні чинники – несподіванка, здивування, переляк, викликаний нестачею інформації про можливі небезпеки і способи протидії. У розпал партизанської війни в Нікарагуа (середина 70-х років) урядові війська вперше почали застосовувати трасуючі кулі. Це було настільки несподівано і незвичайно, що в декількох зіткненнях загартовані загони партизан панічно тікали. Тільки після того, як бійцям розтлумачили механізм дії цієї зброї, його достоїнства і недоліки, первинний психічний шок зійшов нанівець.

4. Соціально-психологічні та ідеологічні чинники: відсутність ясної і високозначущої загальної мети, ефективних, таких, що користуються загальним довір'ям лідерів і, відповідно, низький рівень групової згуртованості [8, с. 43].

Історія воєн, революцій, небезпечних наукових експедицій і т. д. дає безліч наочних свідомств того, як згуртований колектив одностайний здатний навіть при смертельній небезпеці і крайньому виснаженні сил зберігати єдність дій, не проявляючи симптомів паніки.

А. С. Прангішвілі наводив інший приклад. “Спеціальними дослідженнями показано, – писав він, – що серед членів пожежної, медичної

команд і інших організацій, яким доручається надання допомоги потерпілим від землетрусу, ніколи не буває паніки” [3, с. 64].

В. М. Бехтерев, посилаючись на конкретні ситуації, відзначав, що “в театрах або інших багатолюдних зборах достатньо кому-небудь вимовити слово “пожежа”, щоб виникла ціла епідемія страху і паніки, яка блискавично охопить весь збір і викличе важкі наслідки” [7, с. 155].

Паніка відноситься до таких явищ, які надзвичайно важко піддаються дослідженню. Її не можна безпосередньо спостерігати, по-перше, тому що ніколи наперед не відомі терміни її виникнення, по-друге, тому що в ситуації паніки вельми складно залишитися спостерігачем: в тому-то її сила і полягає, що будь-яка людина, яка опинилася “всередині” системи паніки, в тій або іншій мірі піддається їй [6, с. 33].

Дослідження паніки залишаються на рівні описів, зроблених після її піку. Ці описи дозволили виділити основні цикли, які характерні для всього процесу в цілому. Знання цих циклів дуже важливе для припинення паніки. Це можливо за умови, що знаходяться сили, здатні внести елемент раціональності в ситуацію паніки, певним чином захопити керівництво в ситуацію паніки, певним чином захопити керівництво в цій ситуації. Окрім знання циклів, необхідно також і розуміння психологічного механізму паніки, зокрема такої особливості зараження, як несвідоме прийняття певних зразків поведінки. Якщо в ситуації паніки знаходиться людина, яка може запропонувати зразок поведінки, що сприятиме відновленню нормального емоційного стану натовпу, є можливість паніку припинити [4, с. 55].

Протидіяти паніці надзвичайно важко, справитися з цим може лише людина відома в натовпі, яку вважають, і яка дотримується твердої лінії поведінки, вміє розмовляти з натовпом. Засоби боротьби з панікою різноманітні: переконання (якщо є час), категоричний наказ, пояснення неістотності небезпеки або ж використання сили і навіть усунення найнебезпечніших панікерів. Перегороджувати дорогу натовпу, який рухається, набагато важче, оскільки ззаду тиснуть на тих, хто йде попереду.

Важливим питанням при дослідженні зараження є питання про ту роль, яку грає рівень спільності оцінок і установок, властивих масі людей, схильних психічному зараженню. Хоча питання це недостатньо вивчено в науці, в практиці знайдені форми використання цих характеристик в ситуації зараження. Так, в умовах масових видовищ стимулом, що включає передуючу зараженню спільність оцінок, наприклад популярного актора, є аплодисменти. Вони можуть зіграти роль імпульсу, за яким ситуація розвиватиметься по законах зараження. Знання такого механізму використовувалося, зокрема, у фашистській пропаганді, де була розроблена особлива концепція підвищення ефективності впливу на відкриту аудиторію шляхом доведення її до відкритого збудження: до стану екстазу. Нерідко до цих прийомів вдаються й інші політичні лідери [2, с. 44].

Міра, в якій різні аудиторії піддаються зараженню, залежить, звичайно, і від загального рівня розвитку осіб, що становлять аудиторію, і – більш конкретно – від рівня розвитку їх самосвідомості. В цьому значенні справедливо твердження, що в сучасних суспільствах зараження грає значно меншу роль, ніж на початкових етапах людської історії.

Справедливо відзначено, що чим вище рівень розвитку суспільства, тим критичніше ставлення індивідів до сил, що автоматично спонукають їх до тих або інших дій або переживань, тим, отже, слабше дія механізму зараження.

Традиція, що склалася в соціальній психології, зазвичай розглядає феномен зараження в умовах антисоціальної і неорганізованої поведінки (різні стихійні лиха та ін.), проте цей тип поведінки може мати прояви і в масових свідомих, соціальних діях. Інтерпретація їх з точки зору лише процесів зараження знижує значущість цих дій, але врахування чинника зараження, наприклад, в ході різних мітингів і маніфестацій необхідний. Задача соціальної психології полягає в тому, щоб дати конкретний аналіз механізму зараження, його формам в ситуаціях різної соціальної значущості.

Зокрема, дотепер практично недослідженим залишається питання про роль зараження в організованій, соціально схвалюваній поведінці, наприклад зараження особистим прикладом в різних масових виробничих ситуаціях, при проведенні рятувальних робіт в ситуації різних катастроф і т. д. Можливо, що в цих випадках відкриваються якісь нові сторони феномена зараження, наприклад його компенсаторна функція в умовах недостатньої організації і т. п. [8, с. 233].

Широко відомий приклад виникнення масової паніки в США 30 жовтня 1938 р. Після передачі, організованої радіокомпанією НБС по книзі Г. Уэллса “Війна світів”, маси радіослухачів найрізноманітніших вікових і освітніх категорій (за офіційними даними, близько 1 200 000 чоловік) пережили стан, близький до масового психозу, повіривши у вторгнення марсіан на Землю. Хоча багато хто з них точно знав, що по радіо передається інсценування літературного твору (тричі це пояснювалося диктором), приблизно 400 тис. осіб “особисто” засвідчили “появу марсіан”. Це явище було спеціально проаналізовано американськими психологами, зокрема дослідженням Х. Кентріла. У результаті дослідження було виділено чотири групи людей, які різною мірою піддалися паніці:

Першу групу склали ті, які відчули легкий страх, але засумнівались в реальності цих подій і, подумавши, самостійно прийшли до висновку про неможливість вторгнення марсіан.

Друга група включала тих, хто у стані страху не міг самостійно зробити висновки з ситуації, тому намагався перевірити реальність подій з допомогою інших (звертались до сусідів, знайомих, на радіо і т.п., і тільки після цього заспокоювались).

В третю групу ввійшли ті, які, відчувши сильний страх, не міг переконатися в нереальності подій з допомогою інших, тому залишався під першим враженням про повну реальність вторгнення марсіан.

І четверту групу склали ті, хто одразу панікував, навіть не намагаючись щось дізнатись, уточнити чи перевірити [3, с. 341].

Дослідники масової паніки одностайно підкреслюють переважне значення саме чинника соціально-психологічного в порівнянні з іншими. Цікавою ілюстрацією до сказаного може служити лабораторний експеримент, в якому використаний модифікований метод гомеостата, добре відомий в соціальній психології.

У великий прозорий бутель були на вірьовках опущені однакові конусоподібні предмети, інший кінець кожної з вірьовок тримали в руках випробовувані. За розміром кожний конус легко проходив через шийку, але два одночасно пройти не могли. У дніщі бутля знаходився ще один отвір, через який надходила вода, і рівень її, природно, підвищувався.

Задача випробовуваних – виїняти з бутля сухі конуси, за що вони одержували по 20 доларів. Але той, чий конус намокне, був зобов'язаний сам сплатити 10 доларів. Таким чином, “небезпека” вимірювалася 30 доларами (отримати 20 або сплатити 10). Випробовувані мали нагоду наперед домовитися про злагоджені дії [5, с. 221].

Коли в лабораторію запрошувалася згуртована група із структурою, взаємним довір'ям і ефективним керівництвом, всі легко справлялися із задачею. У випадково ж зібраних групах (якщо не знаходилося умілого лідера) і у внутрішньо конфліктних колективах виникали труднощі. Ті, кому належало діяти останніми, нервували, сіпалися і мимовільно заважали першим (психологи називають це ідеомоторним рефлексом). Їх нервозність передавалася іншим, всі метушилися, звинувачували один одного і, разом з рівнем води в бутлі, ріс страх (втратити 30 доларів!). Ознаки наступаючої паніки фіксувалися візуально – по збудженій поведінці, вигукам, виразу облич – і по об'єктивних показниках: у випробовуваних підвищувався кров'яний тиск, знижувався шкірно-гальванічний рефлекс [2, с. 213].

Цей експеримент демонструє, що для виникнення панічної дезорганізації в слабо інтегрованій групі досить навіть сміховинної небезпеки.

Отже, виникнення панічних станів виявилось пов'язане з цілим рядом характеристик людей, особливо важливими серед яких є соціально-демографічні характеристики: високий рівень освіти, інформованість про космічні явища гальмували, розвиток панічних станів і навпаки.

Іншою важливою ознакою є майновий статус: частіше панікують люди з нижчих майнових страт. При цьому впливає не сам статус, а загальні почуття тривожності, невпевненості, що зумовлюють психологічну готовність таких людей до паніки. Важливими також є статеві-вікові ознаки: жінки і діти частіше піддаються паніці.

Заходи по попередженню масової паніки пов'язані з урахуванням її передумовою. Якщо йдеться про групу, націлену на роботу в стресових ситуаціях (політичну партію або бойовий підрозділ, наукову експедицію або загін рятівників і т. д.), що сформувалася, то перш за все слід надавати увагу ідейній і організаційній підготовці до можливих небезпек, забезпечення ефективного керівництва і виховання лідерів, що користуються високим довір'ям. Повторю, що за відсутності духовно-психологічних передумов паніки колектив здатний гідно зустріти найсуворіші випробування. Але не завжди така підготовка у принципі можлива, наприклад, при масових вуличних заходах, де бере участь безліч більш-менш випадкових людей. В таких ситуаціях вже особливого значення набуває врахування фізіологічних і загальнопсихологічних чинників [1, с. 323].

Вище вказувалося на типові помилки, що полягають в затягуванні заходів і байдужості до фізичного стану учасників (втома, алкогольне сп'яніння та ін.). При високій соціальній напруженості, некомфортних кліматичних умовах або неоднозначному прогнозі синоптиків треба подумати про динамізм мітингу або демонстрації, щоб звести до мінімуму стомлення людей і пов'язані з ним несподіванки. Службі охорони рекомендується перешкоджати проникненню в ряди демонстрантів нетверезих людей і алкогольних напоїв, передбачаючи можливість ірраціональних реакцій, особливо при вірогідних провокаціях.

Як наголошувалося, бажано уникати збігу за часом з іншими видовищними подіями в місті (футбольний матч, карнавал і т.д.). В протилежному випадку можливо, з одного боку, перемикання уваги, "перетягування" значної частини натовпу і перетворення її в оказіональну або експресивну (але не тоді, коли це заплановано організаторами). З іншого боку, вірогідне зіткнення натовпів (наприклад, політична демонстрація стикається із збудженими уболівальниками, що вийшли із стадіону) загрожує важко передбачуваними наслідками [8, с. 87].

Надзвичайно важливе врахування загальнопсихологічного чинника паніки: перш за все, своєчасне інформування людей про можливі небезпеки і наявні способи протидії. Останнє торкається попередження як колективної, так і індивідуальної паніки.

Емоційний стан і поведінка людини при небезпеці у величезному ступені визначається суб'єктивним чином ситуації і, головне, уявленням про свою роль в ній. Паніка може виникнути тоді, коли ситуація для мене незвичайна і несподівана, мені невідомі способи подолання небезпеки, відсутній план дій і я бачу себе пасивним об'єктом подій. Але за наявності знання (яким би ілюзорним воно не було) і програми дій (хай і неадекватної) людина відчуває себе активним суб'єктом – і ситуація рішуче міняється. Утворюється інша домінанта, увага перемикається із страху і болю на наочну задачу, у результаті ж страх йде зовсім, а больовий поріг значно підвищується [4, с. 65].

Протидіяти паніці надзвичайно важко, справитися з цим може людина сильної волі, що дотримується твердої лінії поведінки, вміє розмовляти з натовпом і вселяти пошану.

Засоби боротьби з панікою:

- переконання (якщо є час);
- категоричний наказ;
- пояснення помилковості небезпеки;
- використання сили;
- усунення найнебезпечніших панікерів.

Зупинити натовп, який впадає в паніку, значно легше при своєчасній ізоляції панікерів, а так само зменшуючи групу наскільки це можливо. Перегороджувати дорогу натовпу, який рухається, набагато важче, оскільки ззаду тиснуть на тих, що йдуть попереду [3, с. 55].

Звичайно, все сказане відноситься і до масових страхів, і, зокрема, до запобігання масової паніки. Часто організатори уникають попереджень про можливі небезпеки, посилаючись на те, що частина учасників демонстрації (мітингу і т. д.) покине її ряди. Але, по-перше, тут багато що залежить від форми подачі інформації – з акцентом на загрозах або на способах протидії. По-друге, питання в тому, чи стоїть в гонитві за масовістю підвищувати вірогідність подальшої паніки, піддаючи ризику психічний стан, здоров'я, а іноді і життя людей.

Загалом існують наступні поради людині, яка опинилася в ситуації паніки, необхідно:

- ухвалювати швидкі рішення;
- уміти імпровізувати;
- постійно і безперервно контролювати самого себе;
- уміти розрізнати небезпеку;
- уміти розпізнавати людей;
- бути незалежним і самостійним;
- бути твердим і рішучим, коли буде потрібно, але уміти підкорятися, якщо необхідно;
- визначати і знати свої можливості і не падати духом;
- в будь-якій ситуації намагатися знайти вихід.

Отже, потрібно вірити в себе, або в правоту того, що ви робите. Мотивація власних вчинків повинна бути сильним імпульсом, який допомагає долати труднощі. Досвід, попередні випробування, прожите життя можуть додати вам сили. Для виживання в катастрофах і надзвичайних ситуаціях необхідно бути завжди психологічно підготовленим [1, с. 33].

Надзвичайно важливе врахування загальнопсихологічного чинника паніки: перш за все, своєчасне інформування людей про можливі небезпеки і наявні способи протидії. Останнє торкається попередження як колективної, так і індивідуальної паніки.

Емоційний стан і поведінка людини при небезпеці у величезному ступені визначається суб'єктивним чином ситуації і, головне, уявленням про свою роль в ній. Паніка може виникнути тоді, коли ситуація для мене незвичайна і несподівана, мені невідомі способи подолання небезпеки, відсутній план дій і я бачу себе пасивним об'єктом подій. Але за наявності знання і програми дій людина відчуває себе активним суб'єктом – і ситуація рішуче міняється. Утворюється інша домінанта, увага перемикається із страху і болю на наочну задачу, у результаті ж страх йде зовсім, а больовий поріг значно підвищується.

Література

1. Андреева Г. М. Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. - М. : Изд-во МГУ, 2007. – 342 с.
2. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. - М. : Прайм-Еврознак, 2005. – 558 с.
3. Белкин П. Г., Емельянов Е. Н., Иванов И. А. Социальная психология научного коллектива. - М. : Наука, 2007. – 213 с.
4. Бобнева М. И., Шорохова Е. В. Социальная психология личности. - М. : Наука, 2005. – 344 с.
5. Жуков Ю. М., Гржегоржевская И. А. Эксперимент в социальной психологии: проблемы и перспективы. Методология и методы социальной психологии / Под ред. Е. В. Шороховой. - М. : Наука, 2007. – 324 с.
6. Ковалев А. Г. О предмете социальной психологии // Вестник ЛГУ. – 2005. – № 11. - 343 с.
7. Кузьмин Е. С. Основы социальной психологии. – Л. : ЛГУ, 2004. – 172 с.
8. Назаров М. М. Масова комунікація і суспільство. – М. : Справа, 2004. – 453 с.
9. Новіков К. Ю. Психологія масової комунікації: Механізми, тактика, Помилки. М. : Вищ. шк., 2007. – 324 с.
10. Ядов В. А. Социальная идентификация личности. – М., 2004. - 398 с.

С. В. Щирань

студентка групи БПС-31

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ МІЖГРУПОВИХ ВІДНОСИН

Природа міжособистісних відносин в будь-яких спільнотах достатньо складна. В них виявляються як суто індивідуальні якості особистості - її емоційні і вольові властивості, інтелектуальні можливості, так і засвоєні особистістю норми і цінності суспільства. В системі міжособистісних відносин людина реалізує себе, віддаючи суспільству сприйняте в ньому. Саме активність особистості, її діяння є найважливішою ланкою в системі міжособистісних відносин. Вступаючи у міжособистісні відносини

найрізноманітніших за формою, змістом, цінностями в структурі людських спільнот - в дитячому саду, в класі, в дружньому крузі, в різного роду формальних і неформальних об'єднаннях, - індивід проявляє себе як особистість і представляє можливість оцінити себе в системі відносин з іншими.

Спілкування і взаємодія людей відбувається в різноманітних формуваннях і об'єднаннях, які в соціальній психології визначаються як групи. Група - це відносно стала спільність людей, становище якої в суспільстві зумовлене рівнем життєдіяльності її членів.

У вітчизняній та зарубіжній соціальній психології проблема групи розроблена на досить глибокому науково-методичному рівні. Дослідження Б. Паригіна, Я. Коменського, А. Петровського, Л. Уманської зосереджуються на соціально-психологічних факторах формування та розвитку груп, визначенні специфіки впливу на особистість конкретної соціальної групи, а також питань групових взаємин [2, с. 201].

Соціальна психологія груп не обмежується вивченням лише тих внутрішніх процесів, які відбуваються в них. Часто зовнішня активність проблеми груп має для їхньої життєдіяльності неменше значення, ніж внутрішня динаміка. Необхідність виокремити в соціальній психології галузь міжгрупових відносин передусім диктується ускладненням суспільного життя, активною міжгруповою взаємодією, а також внутрішньою логікою розвитку соціально-психологічного знання, уточненням предмета цієї науки.

Міжгрупові відносини - сукупність соціально-психологічних явищ, які характеризують суб'єктивне відображення чисельних зв'язків, що виникають між соціальними групами, а також зумовлений ними спосіб взаємодії груп.

Внутрішньогруповий фаворитизм - тенденція сприяти членам своєї групи на протигагу інтересам іншої. Він може проявлятися як у процесах соціального сприймання, так і в зовнішній поведінці за різних ситуацій соціальної взаємодії. Ступінь вираження внутрішньогрупового фаворитизму може слугувати характеристикою міжгрупового сприймання та міжгрупової взаємодії [5, с. 99]. Неминучість внутрішньогрупового фаворитизму й міжгрупової дискримінації продиктована потребою особистості в позитивній соціальній ідентичності, необхідній для підтримання позитивного образу "Я". Міжгрупова дискримінація - тенденція до встановлення відмінностей в оцінках своєї і чужої групи на користь власної.

Міжгрупове сприймання лежить у площині розуміння групи як цілого. Група як суб'єкт і об'єкт соціальної перцепції - це нова якість, нове групове утворення, яке має такі важливі характеристики: для групи-суб'єкта сприймання - це "цілісність", тобто ступінь збігу уявлень членів цієї групи про іншу групу; стосовно і групи-об'єкта сприймання - це "уніфікованість", тобто ступінь поширення уявлень про іншу групу на окремих її членів.

Міжгрупове сприйняття характеризується стереотипністю, більшим злиттям когнітивних (пізнавальних) та емоційних компонентів, яскраво вираженою оцінною спрямованістю. Водночас воно різниться від міжособистісного пристрасності. Самі міжгрупові уявлення дуже чутливі в тому, що стосується їхньої істинності, точності та адекватності. Зазначені характеристики і властивості міжгрупового сприймання в концентрованому вигляді виражені в міжгруповій дискримінації і внутрішньогруповому фаворитизмі. Міжгрупове сприймання здійснюється на різних рівнях: сприймання групою одного із власних членів; ставлення групи до представника іншої групи; сприймання групою самої себе; оцінювання групою в цілому іншої групи [1, с. 61].

Аналізуючи міжгрупову поведінку, тобто дії, до яких вдаються члени однієї групи стосовно членів іншої, дослідники помітили, що важливою причиною непорозуміння й конфліктів у міжгрупових відносинах є явище етноцентризму. Воно було зафіксоване американським соціологом Вільямом Самнером (1840-1910 рр.) під час вивчення етнічних груп і кваліфікувалося як переконаність у перевазі власної етнічної й культурної групи над усіма іншими групами. Тобто кожна група вважає свої соціальні цінності, уявлення, традиції, вірування єдино правильними і, відповідно, уявляє себе еталоном, центром всесвіту, якому повинні уподібнюватися всі інші групи [4, с. 76].

Стереотип - це відносно стійкий і спрощений образ соціального об'єкта, який складається в умовах недостатньої інформації про іншу групу та її членів, або є результатом узагальнення власного досвіду суб'єкта сприймання, до якого додаються відомості, отримані з книг, кінофільмів, фольклору й т. п. Йдеться про сприймання чужої групи через стереотип.

Упередження (забобони) - це негативна установка стосовно певної соціальної групи, зневажливе ставлення до членів якої-небудь соціальної групи. Воно містить у собі негативні емоції, які, своєю чергою, породжують нетерпимість, грубість, аморальність, загалом, ворожу поведінку. Зазвичай індивід не усвідомлює наявності в себе упереджень стосовно інших людей чи груп і, відповідно, не контролює їх вияв. У принципі чи буде особа (група людей) приховувати або демонструвати упередження великою мірою залежить від панівних у суспільстві норм, правил поведінки, цінностей, які, своєю чергою, можуть зумовлюватися політико-ідеологічними реаліями, соціокультурною ситуацією. Відомо, приміром, що тоталітарні режими спеціально культивують і заохочують упередження у вигляді класової, національно-расової ненависті [6, с. 17].

Расові упередження є доволі стійкими в найінтимніших сферах спілкування і зберігаються там, де їх найменше очікують. Дослідники стверджують, що люди з готовністю сприймають забобони й дискримінацію там, де очікують їх зустріти: білі проти чорних, чоловіки проти жінок і т. д.

Щодо поняття “дискримінація”, то під ним розуміють навмисне обмеження або позбавлення прав певних груп громадян за їхньою расовою,

національною належністю, політичними або релігійними переконаннями, статтю тощо. З погляду соціальної психології дискримінація - це зумовлені упередженнями несправедливі дії, невинувато негативно поведінка стосовно певних соціальних груп чи їхніх членів. Розрізняють расову, тендерну, вікову та інші види дискримінації. Дискримінація може проявлятися у різних формах: прихований, замаскований психологічний терор; неприязнь; відкрите насилля; убивства; неприхований терор тощо. В соціальній психології найбільш вивченими є такі види дискримінації, як расизм і сексизм.

У процесі міжгрупової взаємодії відбувається безпосередній чи опосередкований вплив однієї групи на іншу, результатом якого є зв'язок, побудований на принципах симпатії чи антипатії. Безпосередній контакт між групами має своїм наслідком взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, установок тощо. Міжгрупова діяльність може виступати не лише у формі безпосередньої взаємодії різних груп. Міжгрупові відносини можуть виникати й за відсутності безпосередньої взаємодії між групами. Так, у відносинах між великими групами опосередкованим чинником є більш широка система соціальних умов, суспільно-історична діяльність цих груп. Тобто міжгрупова діяльність виступає тут у опосередкованих своєрідних формах - через обмін цінностями культури, фольклору та ін.

Особливістю міжгрупової взаємодії є її причинна зумовленість, тобто кожна із взаємодіючих сторін (груп) виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Повсякденне життя дає приклади як в співпраці й солідарності між групами, так і міжгрупових конфліктів. Міжгрупові конфлікти зазвичай виникають усередині великих соціальних груп, організацій, коли конфліктуючими сторонами є соціальні групи, котрі ставлять несумісні цілі і перешкоджають одна одній на шляху до їх здійснення.

Соціальні дилеми є однією з причин конфліктів. Найпопулярнішою в експериментальному плані стала лабораторна гра, яка дістала назву "дилема в'язня". В ній ідеться про двох підозрюваних, яких поодиноці допитує прокурор. Ув'язнені мають таку інформацію: якщо вони обидва зізнаються, їх помірно покарають; якщо вони обидва не зізнаються, їх можуть випустити або покарання буде незначним; якщо вони діятимуть по-різному, того, хто зізнається, звільнять, а того, хто не зізнався, покарають максимально. Розмірковуючи, підозрювані потрапляють у соціальну і психологічну пастку [8, с. 22].

В соціальній психології достатньо вивченими є міжгрупові конфлікти в організації. Вони виникають як результат неефективного керівництва, коли функції двох і більше структурних підрозділів істотно перетинаються, не стикаються за результатами. За таких обставин обов'язково зачіпаються інтереси відділів. Співробітники, забуваючи про свої міжособистісні проблеми, об'єднуються у справді монолітну групу, що обстоює свої потреби. Організаційний конфлікт характеризується таким станом членів

організації, який проявляється в розбіжностях, відмінностях чи несумісності між індивідами, групами і організаціями. В цілому, організаційна взаємодія (співробітництво, суперництво) може відбуватися на внутрішньогруповому (керівник - підлеглий, керівник - підрозділ та ін.), міжгруповому (вертикальний - між підрозділами різного рівня організаційної структури; горизонтальний - між підрозділами одного рівня; рольовий - через визначеності/невизначеності сфер відповідальності й контролю, що взаємно перетинаються) і міжорганізаційному рівні (розгортається як кооперація чи конкуренція між організаціями). Як правило, носіями й виразниками таких феноменів є власники та керівники вищої ланки.

Конфлікти між спільнотами неминучі, вони супроводжують життя кожної людини, груп і людства в цілому. У випадку визнання міжгрупового конфлікту, тобто його об'єктивації, протистояння проходить по лінії "Ми" проти "Вони". Однак за намагання приховати конфлікт, замаскувати зовнішній прояв конфронтації, лінія невидимого протистояння пройде в душі кожного індивіда, а це вже не лише не потрібно, але й небезпечно. Отже, важливо визнати наявність суперечностей між групами і знайти максимально прийнятний для обох сторін спосіб їх усунення. Саме тому важливим аспектом соціально-психологічних досліджень є питання щодо врегулювання міжгрупового конфлікту. Розроблено чимало стратегій врегулювання міжгрупових конфліктів [3, с. 66].

Проведення переговорів є тим звичним і безболісним засобом, який має на меті примирення конфліктуючих сторін, діагноз і прогноз ситуації, досягнення певних угод, прийняття рішень. Офіційні переговори зазвичай підпорядковані такій логіці: визнання необхідності переговорів; вироблення погодження про умови, принципи і правила ведення переговорів; визначення й уточнення предмета й порядку денного переговорів; формулювання резолюції щодо розв'язання конфлікту; вироблення погодження стосовно досягнення принципової угоди; остаточне рішення щодо виконання досягнутих домовленостей. Перебіг переговорного процесу залежить від багатьох чинників: кількість і якість висунутих вимог, час їх виконання, спосіб дії осіб, уповноважених вести переговори, їхні особистісні характеристики, специфіка застосування певних стратегій і типів комунікації (письмовий текст і усна мова по-різному впливають на людей залежно від ситуації) тощо. Рішення переговорів може бути як компромісним (взаємні поступки з обох сторін), так і альтернативним (сторони шукають взаємовигідну основу для розв'язання конфлікту). На офіційних переговорах нерідко вдаються до "третьої сторони" - посередника, від якого очікують справедливих дій, дотримання законів міжнародного права. Відомою є "Методика послідовної і взаємної поступки" (автор Чарльз Осгуд). Спочатку цей метод призначався для врегулювання міжнародних конфліктів. Водночас його можна успішно використати для розв'язання міжгрупових проблем меншого масштабу. Мета цієї стратегії - поліпшити комунікацію і взаємодію між групами,

зменшити недовіру між ними. Це дасть змогу зруйнувати ворожість між групами, створити набагато більше варіантів співпраці [7, с. 41].

Вважається, що названа методика є унікальною, позаяк її може використовувати навіть одна із сторін.

Література

1. Агеев В. С. Психологическое исследование социальных стереотипов // Вопросы психологии. - 1990. - № 1. - 101 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. - М. : Аспект-пресс, 2008. – 363 с.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления. – Харьков : Фортуна-Пресс, 1998. – 464 с.
4. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Інститут соціальної реабілітації та розвитку дитини. - К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 279 с.
5. Загальна психологія: Підруч. для студ. Вузів /За заг. ред. С. А. Максименка. - 2-ге вид., перероб. і доп. – Вінниця : Нова Книга, 2004. - 704 с.
6. Кон І. С. Психологія забобону (про соціально-психологічних коренях етнічних упереджень) /І.С. Кон // Новий світ. - 1966. - № 9. - С. 35.
7. Ложкін Г. В. Сьомін С. В. Петровська Т. В. Кисельова О. О. Конфлікти у сумісній діяльності /АПН України Інститут психології. - К. : Сфера. 2007. - 193 с.
8. Скотт Д. Конфликты. Пути их преодоления / Джини Грехем Скотт. - К. : Внешторгиздат, 1991. - С. 189.

ЗМІСТ

Білий Л. Г.

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПОТЕНЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО
ВІДРОДЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОНАРОДНОЇ
ІДЕЇ.....4

Бабій Н. В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ
ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ.....6

Боровик Т. В.

ОСОБИСТІСТЬ І СПІЛКУВАННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ
СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....11

Вашеняк І. Б.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД
ДО ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ.....17

Гундерук Л. М.

ФЕНОМЕН КОМУНІКАЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ.....21

Журавська Г. С.

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ – ПРОБЛЕМА ХХІ СТОЛІТТЯ.....34

Коцюк В. Д.

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТУДЕНТІВ.....36

Лукіянчук І. А.

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У
ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....43

Мушта Т. Ю.

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В МАЛИХ ГРУПАХ.....47

Олійник В. В.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА СУЧАСНОЇ МОЛОДІ:
ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....53

Парандій В. О. ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	56
Юшкевич В. О. СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-ПРАКТИКІВ.....	58
Самчук М. В. ВПЛИВ КРИЗОВИХ ПЕРІОДІВ НА ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДА.....	61
Сірик Л. В. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ МАСОВИХ ЯВИЩ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ.....	65
Щирань С. В. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ МІЖГРУПОВИХ ВІДНОСИН.....	75

[illegible]

Збірка наукових праць

Психологія ХХІ століття: теоретичні та практичні дослідження

**Здано в набір 18.01.2012. Підписано до друку 12 січня 2012 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,9.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 75 прим.**